

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ О.В.Стрельцова
« ____ » _____ 2023 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: **НЕПРАВОМІРНІ СПОСОБИ НАБУТТЯ ТЕРИТОРІЇ:**
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Виконавець: **БОРУТА Михайло Ігорович**

Науковий керівник: д.ю.н., професор **СТРЕЛЬЦОВА Ольга Вікторівна**

Нормоконтролер: викладач **ГОЛОВАТЕНКО Марина Юріївна**

Київ, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПІДСТАВИ ЗМІНИ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ.....	6
1.1. Підстави зміни державної території: історичні аспекти.....	6
1.2. Основні принципи міжнародного права щодо державної території.....	15
1.3. Правомірні підстави зміни державної території.....	19
РОЗДІЛ 2. НЕПРАВОМІРНІ СПОСОБИ ЗМІНИ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ.....	27
2.1. Військова окупація.....	27
2.2. Анексія.....	34
2.3. Відторгнення частини території держави, яка скоїла міжнародні злочини, як особлива форма міжнародно-правової відповідальності.....	40
РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ТА СПРОБИ РФ ЗАСТОСУВАТИ НЕПРАВОМІРНІ СПОСОБИ ЗМІНИ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ.....	44
3.1. Анексія Кримського півострова та участь РФ у збройному конфлікті в Донецькій та Луганській областях України.....	44
3.2. Неправомірні зазіхання на територіальні зміни у ході російсько-української війни 2022 року.....	52
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Актуальність обраної теми дослідження. Сьогодні наукове середовище пропонує нові підходи до розуміння державних кордонів, територіальних суперечок, збройних конфліктів і воєн. Хоча принципи територіальної цілісності та непорушності кордонів є центральними для поточної системи міжнародного права і як ніколи актуальні для України, вони іноді не діють перед законом сили.

Принципи територіальної цілісності та непорушності кордонів посідають центральне місце в сучасній системі міжнародного права, будучи демократичним регулюючим джерелом міжнародного права, нормами універсального характеру. Водночас у взаємопов'язаній системі міжнародних відносин в умовах глобалізації важко розраховувати на ізоляцію конфліктів навіть у двосторонніх відносинах, без більшого чи меншого залучення третіх сторін. Таким чином, мирне врегулювання міжнародних суперечок вимагає повного врахування інтересів усіх сторін міжнародного спілкування та пов'язування конкретних ситуацій із ширшими вимогами міжнародної безпеки[1].

У поточному міжнародному процесі розгляд територіальних спорів між державами здійснюється відповідно до положень статті 38 Статуту МКЮ, яка містить перелік джерел міжнародного права, які застосовує Суд, включаючи їх подальший розвиток, а також прецедентне право інших міжнародних судових установ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасна міжнародно-правова література приділяє чимало уваги проблемам вирішення міжнародних територіальних спорів, серед них слід згадати: Г. Анцелевич, І. Арцибасова, М. Буроменського, В. Буткевич, О. Висоцького, В. Євінтова, Ф. Кальсховен, В. Калугіна, В. Корецького, Ж. Пікте, Л. Тимченко, Ф. Буше-Сольньє, Ю. Шемшученка, М. Черкес та ін.

Сучасні міжнародні відносини переповнені загрозами суверенітету та територіальної цілісності держав. Конфлікти, що відбуваються у світі,

пов'язані з економічними, політичними, національними та іншими факторами. У більшості конфліктів основна причина суперечностей між державами, що виникають, підміняється іншою, що ускладнює прогнозування розвитку та наслідки таких конфліктів. Природа міждержавних суперечок різноманітна, але в багатьох випадках причинами є територіальні проблеми, оскільки саме державна територія визначає суверенні права, можливості реалізації інтересів народу, доступ до енергетичних та природних ресурсів. Підкреслюючи актуальність міжнародно-правових проблем, які наразі спіткали України через збройну загарбницьку агресію росії вважаємо за необхідне дослідити правові підстави зміни державної території, які можуть запобігти конфліктам держав і можуть бути враховані при розробці заходів захисту їх суверенітету та територіальної цілісності[2].

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є міжнародно-правовий аналіз неправомірних способів набуття території.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- визначити історичні **підстави** зміни державної території;
- окреслити основні принципи міжнародного права щодо державної території;
- розглянути правомірні підстави зміни державної території;
- дослідити поняття військової окупації;
- охарактеризувати явище анексії;
- надати характеристику відторгнення частини території держави, яка скоїла міжнародні злочини, як особлива форма міжнародно-правової відповідальності
- проаналізувати процес та передумови анексії Кримського півострова та участь рф у збройному конфлікті в Донецькій та Луганській областях України;
- оцінити неправомірні зазіхання на територіальні зміни у ході російсько-української війни 2022 року.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері міжнародно-правових проблем неправомірних способів набуття території.

Предметом дослідження є комплекс теоретико-правових уявлень щодо неправомірних способів набуття території у міжнародному праві.

Методологічна основа роботи. Методологія даної дипломної роботи складається із спеціально-наукових та загальнонаукових методів дослідження. Серед спеціально-наукових методів важливо виділити історико-описовий, історико-порівняльний, нормативно-ціннісний, а також функціонально-структурний підходи. З групи загальнонаукових методів у роботі застосовувалися індукція та дедукція, аналіз та синтез, а також діалектичний метод пізнання.

Апробація результатів дослідження. Окремі наукові результати дослідження були апробовані та опубліковані у межах наступних науково-практичних конференціях:

- «Неправомірні зазіхання на територіальні зміни у ході російсько-української війни 2022 року» (II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Recent Trends in Science», м. Дніпро);

- «Анексія Кримського півострова та участь рф у збройному конфлікті в Донецькій та Луганській областях України» (Круглий стіл з нагоди Дня спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя).

Структура роботи обумовлена її метою, завданнями та предметом дослідження. Дипломна робота складається з трьох розділів, якими охоплюються вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (102 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи – 70 сторінка, у тому числі список використаних джерел – 9 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПІДСТАВИ ЗМІНИ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ

1.1. Підстави зміни державної території: історичні аспекти

Поняття «держави», основного суб'єкта міжнародного права, на сьогоднішній день так і не знайшло свого універсального визначення, що не тільки включає в себе всю складність і багатоаспектність даного суб'єкта, але й не здатного відповісти на питання, яке не представляє, на перший погляд, особливої складності – скільки держав існує зараз на земній кулі[3].

Коли заходить питання про визначення держави, її правову природу, формулювання втрачають свою чіткість: «Під державою в міжнародному праві розуміється країна з усіма властивими їй ознаками суверенної держави» [4, с. 123], «державою є суверенне геополітичне утворення, яке визнає міжнародне право» [4, с. 293].

У питанні про ознаки держави розбіжність у поглядах науковців не така значна. Серед ознак держави виділяють територію, населення та суверенну публічну владу. Суб'єктом міжнародного права є держава в цілому, а не органи, що її представляють, і посадові особи [5, с. 25].

Територія є не лише ознакою, а й умовою існування держави, що складає поряд з населенням її матеріальну основу, тим самим виступаючи структурною складовою держави.

Стабільність розвитку світової спільноти на сьогоднішній день постійно підривається безперервною низкою міжнародних конфліктів, значну кількість яких можна віднести до категорії територіальних. Причини виникнення територіальних конфліктів відрізняються складністю та багатоаспектністю. Вирішення територіальних проблем має стати ще одним кроком на шляху до цивілізованої світової спільноти, яка буде свої відносини у суворій відповідності до норм міжнародної права. При цьому нерідко саме міжнародне право стає фактором, який провокує територіальні розбіжності.

Вирішення будь-якого конфлікту полягає в ідентифікації розуміння проблеми. Саме різне розуміння одного й того самого питання є

передумовою будь-якої суперечки та розбіжності, коли ж предметом суперечки є державна територія, непримиренність сторін часто пояснюється не лише правовими, а й політичними причинами.

Територіальне верховенство держав має не тільки однозначно відповісти на запитання - скільки ж держав існує на даний момент на політичній карті світу єдиної для всього світового співтовариства, а й у принципі виключити саму можливість територіального конфлікту, водночас на сьогоднішній день цього не спостерігається[6].

Претензії кількох суб'єктів на певну територію - основа будь-якої територіальної суперечки. Завдання міжнародного права - дати оцінку обґрунтованості подібних претензій, перемістивши територіальний конфлікт із політики у площину права. Втім, історія міжнародних відносин, водночас будучи історією формування сучасної політичної карти, навряд чи може претендувати на те, щоб вважатися такою, що відповідає сучасному міжнародному праву. За великим рахунком, своєю появою міжнародне право багато в чому зобов'язане не лише ідеї заборони війни як засобу вирішення спорів, а й необхідності оцінки правомірності тих чи інших дій держав[7].

З приводу виникнення державних територій в різні періоди існували різні теорії. Але, як закінчення розподілу світу на рубежі XIX – XX ст. завершило етап панування теорії «первинного володіння», так і сучасне міжнародне право, яке не визнає «право сильного», не дозволяє розглядати як актуальну теорію «ефективної окупації». Разом з тим, у кожній з цих теорій пропонувався більш-менш певний критерій, що дозволяє державі обґрунтовувати свої права на державну територію. Сучасне міжнародне право визнає правомірну зміну державної території, але при цьому майже завжди необхідним є досягнення згоди суб'єктів з цього питання[8].

При територіальних конфліктах така згода не передбачається, тому необхідно звернутися до тих механізмів територіальних змін, пов'язаних із державотворчим процесом, які пропонує міжнародне право; серед них основним є право народів на самовизначення.

Із утвердженням принципу самовизначення народів більшість територіальних змін та розмежувань будується саме на його основі – до державотворчого процесу включаються нові суб'єкти – нації. Лише нації, що борються за свою незалежність, визнаються суб'єктами міжнародного права, водночас нації та народи як такі після утворення держави не мають міжнародної правосуб'єктності, даний суб'єкт стає нічим іншим як однією з ознак держави – населенням[9].

Проблема такого суб'єкта міжнародного права як нація, що бореться за свою незалежність, у тому числі й ті, що закріпили право на самовизначення, є те, що міжнародне право не встановило механізму реалізації даного права. Особливо гостро ця проблема прослідковується у зв'язку з виділенням у доктрині міжнародного права такої форми самовизначення, як створення власної держави. Не вдаючись у суть і не оцінюючи правомірність безлічі конфліктних ситуацій у світі, можна зробити висновок, що відсутність механізму самовизначення якщо не унеможливорює, то принаймні значно ускладнює становище таких суб'єктів, як Палестина та інших.

На сьогоднішній день самовизначення буде нерозривно пов'язане з територіальними змінами держав, оскільки вільних територій, які могли б стати територіями держави через теорію первинного заволодіння або ефективної окупації, не залишилося.

Як зазначає Б.М. Клименко, «з точки зору територіального розмежування першорядне значення має зовнішня сторона, бо, вирішуючи питання про входження до складу тієї чи іншої держави чи утворення самостійної держави, народ, що самовизначається, тим самим вирішує і питання про належність своєї території до тієї чи іншої держави або, у разі утворення самостійної держави, питання про перетворення своєї території на окрему державну територію» [10, с.7]. При цьому постає питання про суб'єкт самовизначення. Коли народ, який бореться за свою незалежність, наділяється правом самовизначення, у тому числі у формі створення власної держави, суб'єкту надається право на неминучі територіальні зміни. Таким

чином, право народу протиставляється праву держави, однією зі складових якої також є народ, який, втім, не визнається, за загальною думкою, суб'єктом міжнародного права. Виходить, у разі створення власної держави, її народ втрачає свою міжнародну правосуб'єктність, передавши владні повноваження державним органам.

Тоді у свою чергу виникає питання про суб'єкта, який має право на територію, – чи ця територія є власністю держави.

У доктрині міжнародного права можна назвати кілька теорій, визначальних правову природу території.

В основу цивілістичної теорії покладено точку зору про територію як про річ, об'єкт (предмет) власності. Таке розуміння державної території, що склалося історично в середні віки, згодом еволюціонувало «у бік заміни території як *dominium*, тобто, речі, предмета власності, на *dominium publicum* – громадську власність держави» [11, с. 446].

У другій половині XIX ст. з'явилася просторова теорія, відповідно до якої територія є просторовою межею влади держави. Слід навести висловлювання В.А. Незабитовського: «Територія не річ, якою володіє держава, але простір, у межах якого державна влада держави існує і діє... Держава володарює в межах території, але не над територією...» [12, с. 447]. Певну складність може додати той факт, що поняття «територія, на яку поширюється національна юрисдикція», є ширшим, ніж «державна територія» (включає також прилеглу зону, континентальний шельф, виняткову економічну зону) [12, с. 501].

Але, як зазначає Ю.Г. Барсегов, держава панує над територією та володіє нею від імені народу, надбанням якого є ця територія, і не може розпоряджатися територією як своєю власністю, всупереч інтересам населення [16]. Отже, сучасна концепція територіального верховенства має виходити з того, що держава є представником нації і не може розпоряджатися територією без згоди населення.

Аналіз чинних актів національного законодавства підтверджує, що багато держав розглядають свою територію саме відповідно до просторової теорії. Так, згідно з ст. 2 Конституції України суверенітет поширюється на всю її територію. Відповідно до ч.3 ст. 2 Конституції України, держава забезпечує цілісність та недоторканність своєї території.

Водночас у ч. 2 розділу 3 Конституції США визначається, що Конгрес має право розпоряджатися територією або іншою власністю, що належить Сполученим Штатам. Таким чином, через відмінності у часі створення національних актів та інших факторів складно порівнювати теорії власності державної території, прямо чи опосередковано закріплені в актах національного законодавства, проте вибір відповідної теорії важливий, оскільки дозволить виявити суб'єкта територіального спору, який матиме право розпорядження державною територією[17].

При цьому ніхто не заперечує, що в демократичних державах влада належить народу, таким чином саме народ – населення держави – стає основним утворюючим елементом держави, а не влада та територія. Так, у Комюніке Міністерства закордонних справ Мексики про визнання держав від 27 вересня 1930 року, в основу якого покладено доктрину Естради про визнання урядів, говориться, що зберігати або замінювати свій уряд чи владу – це право нації [18, с. 148]. Як влада в державі, так і територія належить народу, але чи це не означає, що в основі міждержавних територіальних суперечок лежить право суб'єктів, які не визнаються суб'єктами міжнародного права.

Територія для населення держави – це, перш за все, місце проживання, таким чином, обґрунтування справедливості належності деяким державам низки територій, у тому числі незаселених, на основі сучасного міжнародного права може викликати безліч контраргументів, зокрема означає чи це зміна місця проживання народу тягне за собою зміну його території. Так, як один найрадикальніший і свідомо утопічний варіант вирішення палестино-ізраїльського конфлікту пропонується переміщення

даних народів за межі їхнього історичного місця проживання. Численні війни, нав'язуване переміщення народів, усе це підтверджує те, що формування світової політичної карти не можна визнати такою, що повністю відповідає сучасному міжнародному праву.

Очевидно, відділення заради відділення - порочний шлях, що веде до поділу світової спільноти. Є інші форми самовизначення, як, наприклад, культурна автономія, різні типи федеративного та конфедеративного державного устрою, варіанти національно-територіальних утворень, що користуються різним ступенем економічної самостійності, міждержавна інтеграція з добровільним делегуванням центру частини національного суверенітету. Але у всіх цих випадках вирішальними умовами є високий рівень довіри між державотворчою нацією та національною меншістю. При цьому існує безліч прикладів, коли міжнаціональні проблеми є такими непереборними, що відділення національної меншини більше відповідає усталеним реаліям, ніж збереження невизнаного статусу на невизначений час [19].

Держава є не лише основним, а й первісним та універсальним суб'єктом міжнародного права, тобто, держава стає суб'єктом у результаті самого факту її утворення [20, с. 25]. Універсальним формулюванням, яке обґрунтовує утворення держав, може виступити поява держав у результаті природного історичного процесу, але не можна забувати, що історія не пред'являє вимоги відповідності історичних дій та подій міжнародному праву.

Як і держава, її територія виникає в процесі розподілу географічного середовища між історично сформованими угрупованнями людського суспільства. Як уже було зазначено раніше, назвати цей розподіл справедливим або відповідним сучасному міжнародному праву неможливо.

Вирізняється безліч способів утворення нових держав як суб'єктів міжнародного права: зміна держав одного історичного типу іншим; виникнення держави внаслідок досягнення колоніальним народом своєї незалежності; територіальні зміни, пов'язані з об'єднанням кількох держав в

одну державу або з розпадом держави на кілька держав, або з відокремленням однієї держави від іншої. У цих випадках, у свою чергу, постає питання про визнання нових держав суб'єктами міжнародного права та їх правонаступництво [21, с. 55, 56].

Питання визнання у доктрині міжнародного права не вносять ясності у визначення правової природи держави та відповідно її території. Так, головною теорією визнання залишається декларативна теорія, згідно з якою визнання лише констатує виникнення нового суб'єкта міжнародного права, а не є необхідною умовою його існування, що стверджує, у свою чергу, конститутивна теорія. Суть декларативної теорії демонструє ст. 3 Міжамериканської конвенції про права та обов'язки держав 1933 р.: «Політичне існування держави не залежить від її визнання іншими державами. Навіть ще не визнана держава має право захищати свою цілісність...»[22].

На перший погляд, у міжнародному праві існує подібний критерій, основою якого є принцип незастосування сили. Відповідно до Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р., територія держави не повинна бути об'єктом військової окупації, яка стала результатом застосування сили в порушення положень Статуту. Територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою внаслідок загрози силою або її застосування. Ніякі територіальні надбання, які є наслідком загрози силою або її застосування, не повинні визнаватись законними. Насправді ж історія утворення багатьох держав є частиною «історії воєн»[23].

Так, одна з доктрин визнання урядів – доктрина Тобара – передбачає невизнання урядів, які прийшли до влади у тому числі незаконним шляхом, доки вільно обраний уряд не реорганізує країну у конституційних формах [24, с. 147]. Застосування сили зрештою легітимізується, будучи завуальованим, наприклад, під міжнародну відповідальність.

Таким чином, визнання не може бути юридичним фактом, що встановлює існування держави, відповідно визнання не є юридичним фактом, що закріплює належність будь-якої території певній державі чи уряду. Жодна з теорій визнання не відповідає на запитання про кількість існуючих держав. Наприклад, така держава, як Бутан (член ООН з 1971 р.) має дипломатичні відносини з числом держав, проте, на політичній карті світу є такі держави як Бутан, Палау, але немає Фрестонії, Великого Герцогства Вестарктики чи князівства Себорга, що фактично володіють усіма ознаками і відповідно становлять держави [25].

На цьому прикладі можна простежити, як міжнародне право тісно взаємодіє з політикою, яка багато в чому визначає цілі та завдання, що стоять перед міжнародним правом.

Якщо звернутися до практики вирішення територіальних спорів Міжнародного суду ООН, то зрозуміло, що вирішення спору має місце лише тоді, коли сторони згодні на розгляд справи, мають висловлений намір вирішити територіальну суперечку. Незначна кількість територіальних суперечок, які стали предметом розгляду у Міжнародному суді ООН, свідчить про небажання держав вирішувати територіальні проблеми за допомогою реального механізму.

Відсутність точних критеріїв для визначення належності державної території та примусового механізму для вирішення територіальних спорів дозволяє говорити, що результат справи визначається з позицій сили та давності володіння. Існує небезпека, що це призведе до того, що визнання території, що належить будь-якому суб'єкту, визначатиметься часом її утримання, подібним чином діяв Ізраїль, створюючи єврейські поселення на окупованій території [26, с. 207].

Предметом доказування в суді є доказ володіння суверенітетом над певною територією, сторона повинна довести, що здійснює цей суверенітет більшою чи меншою мірою, у минулому чи теперішньому. Аналіз практики судових справ у рамках Міжнародного Суду ООН призводить до висновків,

що головним критерієм є саме виконання будь-яких державних функцій над територією. Якщо ж обидві сторони заявляють про виконання цих функцій, то необхідно з'ясувати ступінь впливу цих функцій, їхню юридичну цінність – «у таких випадках вирішення спору зводиться до оцінки відносної юридичної цінності дій кожної сторони» [27, с. 18].

Складність вирішення проблеми територіальних суперечок як проблеми усієї світової спільноти полягає в тому, що це не проблема «одного дня», крім того, у зв'язку із зайвою політизованістю питання доводиться заплющувати очі на безліч позаправових засобів вирішення територіальних суперечок.

Цікавим у міжнародному праві є досвід з вирішенням проблеми Антарктики в Договорі про Антарктику 1959 р., де було обрано концепцію встановлення певного *status quo* на конкретну дату (дату набрання чинності договором), зі збереженням усіх раніше заявлених територіальних претензій без фактичної можливості їх реалізації.

Звісно ж, поширення цієї концепції на весь спектр територіальних суперечок можливе тоді, коли буде чітко визначена правова природа як держави, так і державної території, закріплена в міжнародному договорі. Даний договір дозволить визначити державну територію всіх держав та по мірі приєднання до даного договору, кожна держава входить до своєрідного клубу суб'єктів, які не мають територіальних претензій[28].

Можна припустити, що опосередковано названа ідея закріплена в таких принципах міжнародного права, як принцип територіальної цілісності та принцип непорушності кордонів. Окремо зафіксовані лише у Заключному акті НБСЄ 1975 р. (наразі ОБСЄ), вони фактично виключають територіальні вимоги - «держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одне одного, як і кордони всіх держав у Європі, і тому вони утримуватимуться зараз і в майбутньому від будь-яких посягань на ці межі. Вони відповідно утримуватимуться також від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на

захоплення та узурпацію частини чи всієї території будь-якої держави-учасниці» [29].

Отже, Захист державної цілісності знаходить своє закріплення у багатьох міжнародних актах, представляючи цим спробу створити умови для остаточного вирішення територіальних конфліктів. Одним із основних факторів, що лежать в основі територіальних розбіжностей, є невизначеність правової природи державної території. Поставлено безліч запитань, на які поки що складно дати однозначну відповідь. Так, скрутність відповіді питання кількості держав на земній кулі, передбачає неможливість визначення, кому належить та чи інша територія, саме належність території є основним підставою вирішення територіального спору.

1.2. Основні принципи міжнародного права щодо державної території

Міжнародне право є головним інститутом у світі, який регулює відносини між його суб'єктами. Основними путівниками, на які спираються суб'єкти міжнародного права у своїх діях, є загальновизнані принципи міжнародного права. До таких загальновизнаних принципів належать два принципи, які цікавлять нас у рамках даної дипломної роботи є: принцип рівноправності і самовизначення народів та принцип непорушності кордонів[30].

Два ці принципи, що застосовуються в сучасному світі, можуть здатися такими, що суперечать один одному. Тому головними завданнями даного підрозділу є: по-перше, визначення сутності кожного з названих принципів, по-друге, виявлення проблем взаємодії двох представлених принципів, якщо такі існують. Для цього буде використано весь масив міжнародних нормативно-правових актів, які розкривають сутність цих принципів, і шляхом аналізу буде виявлено наявність або відсутність проблеми між принципами, що вивчаються, як в юридичній, так і практичній площині.

Отже, принцип самовизначення народів – один із загально визнаних принципів міжнародного права. Пунктом 2 ст. 1 Статуту ООН закріплено, що мета ООН – це розвиток дружніх відносин між націями з урахуванням поваги принципу рівноправності і самовизначення народів [31].

Суть цього принципу розкривалася у таких документах, як: «Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р.», «Пакті про права людини 1966 рю», «Декларації про принципи міжнародного права 1970 р.». За декларацією 1960 р. кожен народ має право на самовизначення, народи можуть самі встановлювати свій політичний статус, здійснювати свій економічний, соціальний та культурний розвиток [32].

Сутність цього принципу була уточнена в «Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй» 24 жовтня 1970 р. Ця декларація говорить про те, що «Генеральна асамблея переконана в тому, що ефективне застосування даного принципу необхідне для розвитку дружніх відносин між державами» [33].

Подана декларація, розкриваючи сутність цього принципу, говорить про те, що «всі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус та здійснювати свій економічний, соціальний та культурний розвиток». Кожна держава зобов'язана сприяти за допомогою сумісних та індивідуальних дій здійсненню даного принципу. Головними цілями цього принципу є: встановлення дружніх відносин між державами та визнання кінця епохи колоніалізму. Головною формою вираження права на самовизначення є створення суверенної та незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави чи об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу. У цьому кожна держава має надати своїм народам таке право.

Дуже важливим доповненням даної декларації є те, що цей принцип не може застосовуватися як підстава для втручання у справи суверенної та

незалежної держави, яку має уряд, який представляє весь народ, незважаючи на расу, віросповідання чи колір шкіри, проживаючий на даній території.

Останнім з міжнародних актів, що пояснює суть цього принципу, був «Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі», прийнятий у Гельсінкі 1 серпня 1975 р. В нього закріплюється, що «всі держави-учасниці поважатимуть рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею. Усі народи завжди мають право в умовах повної свободи визначати, коли і як вони бажають, свій внутрішній і зовнішній політичний статус без втручання ззовні та здійснювати на свій розсуд свій політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток» [34].

Принцип непорушності кордонів статутом ООН не називається. Він був сформульований у Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі у 1975 р. так: «держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони один одного, так і кордони всіх держав у Європі, і тому вони утримуватимуться зараз і у майбутньому від будь-яких посягань на ці межі. Вони, відповідно, утримуватимуться також від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на захоплення та узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасниці»[35].

Ключовою категорією є «посягання» і воно пояснюється вченими як односторонні дії або вимоги, спрямовані на зміну становища лінії кордону, її юридичного оформлення або фактичного становища лінії кордону на місцевості[36]. Визнання цього принципу означає відмову від будь-яких територіальних претензій, тобто держави утримуватимуться від будь-яких вимог або дій, спрямованих на захоплення або узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасниці. Тим самим цей принцип доповнює принцип територіальної цілісності (недоторканості) у міжнародному праві, який говорить про необхідність визнання внутрішньої національної єдності будь-якої держави та невтручання у її особисті справи.

Після визначення сутнісних положень досліджуваних принципом необхідно визначити, чи існує проблема взаємодії цих принципів. На нашу

думку, між принципом самовизначення народів та принципом непорушності меж протиріччя немає. Це доводиться такими фактами[37]:

1. Принцип непорушності кордонів має чинність лише у разі зовнішнього насильницького зазіхання або загрози зазіхання на кордони держави, а в разі самовизначення народу цього не відбувається.

2. Самовизначення народів може відбуватися не лише у формі відділення, а й у формі самовизначення всередині держави.

3. Суперечність, на перший погляд, може виникати тільки в тому випадку, коли відбувається відокремлення народу. У цьому випадку відбувається зміна кордонів, проте головна суть у тому, що ця зміна відбувається не під впливом зовнішніх сил, що є головною умовою принципу непорушності кордонів.

Ці факти свідчать про те, що юридично ці принципи не суперечать один одному. Але фактичний стан справ свідчить про те, що принцип самовизначення народів може використовуватись як лазівка для зміни кордонів держав[38].

Міжнародне право декларує, що ніхто не має права втручатися у внутрішні справи держав, а також ніхто не має права втручатися у внутрішні справи народів цих держав. Також визнається непорушність кордонів, тобто кордони 1975 р. у Європі мають бути незмінними. Однак, оскільки міжнародне право – це норми та положення, які приймаються здебільшого державами, то й змінюватися вони можуть відповідно до змін міжнародної політичної кон'юнктури. Відповідно, для того, щоб принципи міжнародного права дотримувалися, необхідний насамперед баланс сил.

Отже, принципи самовизначення народів та непорушності меж юридичної суперечності не мають. Проте, враховуючи, що у міжнародному праві велику роль відіграє баланс сил, то й з моменту його порушення один принцип (самовизначення) став використовуватись для квазілегальної зміни кордонів. Це у свою чергу стало порушувати принцип непорушності кордонів. І для того, щоб застосування цих принципів повернути в легальну

площину, необхідним є створення як мінімум двох, а бажано кількох центрів сили у світі.

1.3. Правомірні підстави зміни державної території

У сучасному світі, де практично для всіх територій: сухопутних, повітряних та водних, визначено правовий статус та належність, досить часто виникають ситуації зі зміною державної території внаслідок як правомірних, так і неправомірних дій держав та інших суб'єктів міжнародного права.

Норми міжнародного права, що регулюють способи зміни державної території у світі базуються, як уже було згадано раніше, на основних принципах міжнародного права, закріплених у Статуті ООН та інших основних міжнародних актах. Для проведення аналізу правомірних способів зміни кордонів держави у світі необхідно зупинитися на змісті принципів, що регулюють територіальні засади держави[39].

Базовим становищем, у якому будуються відносини між державами на міжнародній арені є, уже загаданий нами, принцип територіальної цілісності держави. Виходячи із змісту цього принципу, держави повинні утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на розчленування території держави, поважати територіальну цілісність одна одної. Крім того, будь-яка держава повинна утримуватися від дій, спрямованих на перетворення території іншої держави на територію військової окупації, або інших дій, що порушують принципи та норми міжнародного права. Нормативно принцип територіальної цілісності було закріплено у Заключному акті НБСЄ 1975 року[40].

Безпосередньо з принципом територіальної цілісності пов'язаний принцип непорушності державних кордонів. У декларації про принципи міжнародного права 1970 р. він розглядається як складова частина принципу незастосування сили і загрози силою. Ніяка держава, згідно з цим принципом, не може застосовувати силу чи погрозу силою з метою порушення кордонів іншої держави, так само як у якості засобу вирішення

міжнародних спорів, у тому числі й територіальних[6]. Жодна з держав, згідно з цим принципом, не може чинити тиск на іншу державу, пов'язану із застосуванням сили або навіть загрози застосування такої. Спори повинні вирішуватися на основі мирних переговорів, посередництва, добрих послуг та інших способів, закріплених у міжнародних актах. Наприклад, держави, які є учасниками ОБСЄ, визнали та підтвердили межі існуючих держав у Європі після Другої світової війни. Це стало важливим фактом, оскільки переможені держави висловлювали незгоду із встановленими кордонами до ухвалення цього рішення. У міжнародному праві існує неоднозначна думка щодо даного принципу – чи можна його вважати універсальним, оскільки він має регіональний характер (тільки щодо членів ОБСЄ). Але виходячи з мовчазної згоди інших держав, принцип непорушності державних кордонів перетворюється на універсальний[41].

Принцип незастосування сили та загрози силою закріплено у п. 4 ст. 2 Статуту ООН. На відміну від попередніх міжнародних актів [42], у нормі застосовується термін «сила», який змістовно набагато ширший за поняття «війна», тобто забороняється застосування не тільки збройної сили, а й неозброєного насильства. У раніше згаданій Декларації 1970 р. про принципи міжнародного права розширювально тлумачиться норма п. 4 ст. 2 Статуту ООН. До дій, які заборонені Статутом ООН віднесено агресивні війни, застосування сили та загроза силою з метою порушення існуючих кордонів іншої держави (у тому числі і демаркаційних ліній), репресалії з використанням сили, використання сили з метою позбавити нації та народності права на самовизначення та незалежність, загроза силою та застосування сили як засіб вирішення міжнародного конфлікту, в тому числі і територіального, організація або заохочення угрупованнями збройних банд та інших нелегітимних формувань для вторгнення на територію іншої держави, організація, підбурювання, допомога чи участь у внутрішньому конфлікті чи терористичних актах на території іншої держави [43].

Найважливішу роль у зміні території держави може грати факт самовизначення народів та створення внаслідок такого самовизначення нової держави. Створення нової держави - це єдиний спосіб самовизначення народу. Цей спосіб часто зовні схожий на прояв сепаратизму. Тому, у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. та Віденській декларації 1993 р., перераховані випадки, у яких може бути допущено відділення частини території з народом [44]. Нині це, передусім ситуація, коли у відношенні народів (чи народу), що мешкає біля держави, не дотримується принцип рівноправності і самовизначення і забезпечується його представництво без дискримінації органів державної влади. Оскільки разом із самовизначенням має дотримуватися право населення на участь в управлінні державою.

Принципи, про які йшлося вище, безпосередньо пов'язані з досліджуваним питанням щодо можливості легітимної зміни території держави, виходячи з їх міжнародно-правового регулювання. Сучасне міжнародне право визнає правомірними такі методи зміни державних кордонів. Насамперед, це передача всіх суверенних прав над певною територією від однієї держави іншій. Це може статися внаслідок угоди між країнами. У доктрині міжнародного права цей процес називається цесією – тобто поступка частини території однією державою іншій на основі міжнародної угоди[45].

Обов'язковим елементом цесії має бути добровільна згода держав на порушення принципу самовизначення націй і народностей та територіальної цілісності. Договір про поступку території потребує обов'язкової ратифікації, оскільки державна територія є надбанням народу держави. Прикладом цесії може бути обмін рівними ділянками території між СРСР і Польщею в 1951 р.[8], внаслідок якого дві країни обмінялися рівними площею територіями за принципом «кілометр на кілометр». У результаті до Польщі відійшла ділянка в Дрогобицькій області (належала УРСР) загальною площею 480 км², а СРСР придбав рівну за площею ділянку в Люблінському воєводстві. Ця угода стала

одним із найбільших переглядів кордонів у післявоєнній історії Європи [46, с. 154].

Питання обміну територіями між державами часто виникає при демаркації кордонів. Наприклад, при редемаркації кордону 1967 р. між СРСР та Туреччиною новий кордон було проведено на ділянках прикордонних річок у місцях, де відбулися зміни їхнього русла. При цьому було дотримано принципу виключення територіальних втрат сторонами. До фактів обміну територіями можна віднести вирішення проблеми прикордонного врегулювання між Естонією та російською федерацією у 2005 році. За цим договором сторони обмінювалися територіями по 128,6 га суші та 11,4 квадратних кілометрів поверхні озер. І Естонія, і росія отримували право користуватися своєю половиною фарватеру. росія отримувала вихід із Чудського озера до річки Нарве, а Естонія отримувала ділянки озера у районі острова Пийрисяар [47].

До способів зміни державної території відносяться також: передача, оренда, продаж, які можуть бути здійснені за згодою держав, відображеною в міжнародному договорі.

В історії розвитку інституту державної території можна знайти достатньо прикладів передачі територій від однієї держави іншій: передача території «для зайняття та управління» Боснії та Герцеговини в 1878 р.; заняття Кіпру Великобританією в 1878 р.; США за договором оренди 1903 р. отримали область Панамського каналу [48].

При передачі, як і під час обміну ділянками території належним чином повинні бути враховані як загальнонаціональні інтереси, так і інтереси населення ділянки, що передається, якщо таке є. Що стосується купівлі території, то, звичайно, не можна залишити без уваги договір 1867 р. між росією та США про продаж півострова Аляска і прилеглих до нього островів за 7,2 млн доларів. До цього, 1803 року США викупили у Франції майже чверть своєї сучасної території. Шляхом купівлі територій США придбали також Віргінські острови у Данії 1917 року за 25 млн доларів. Можна

відзначити факти покупки Антильських островів США у Данії 1916 року. До цього, ще 1848 року Мексика продала США за 18 млн 250 тис. доларів величезні території Каліфорнії та Нью-Мексико[49].

Із відносно недавніх прикладів сучасності, кілька років назад прозвучав новий план купівлі території датського острова Гренландія Дональдом Трампом. Однак Данія від продажу острова відмовилася, незважаючи на пропозицію виплачувати по 600 млн доларів на рік за передачу Гренландії в безстрокове володіння[50].

Передача однією державою іншій державі частини своєї території може бути здійснена на умовах договору про оренду. Оренда території відрізняється від інших тимчасових способів користування територією тим, що договір укладається на певний термін і є матеріальним. Орендована територія має бути використана у суворій відповідності з метою договору, який не може суперечити основним принципам міжнародного права. І над територією, що орендується, зберігається суверенітет держави-орендодавця. Прикладами можуть бути договори про оренду Порта-Артура росією у 1898 році, Севастополя росією у 1997 році [51, с. 8].

До правомірних способів зміни кордону держави можна віднести природне чи штучне збільшення території (аккреція). Тут йдеться про зміну території шляхом наносних островів або півостровів у гирлах річок, засипання прибережної смуги моря, або виникнення нових ділянок суші внаслідок руху земної кори, виникнення нових островів у морях та океанах. Якщо ці ділянки утворилися у безпосередній близькості території конкретної держави або перебувають у межах цієї держави, спірних питань не виникає. 1986 року в межах територіального моря Японії в результаті виверження вулкана виник острів. Таке збільшення державної території не було ніким оскаржене. Разом з тим, суперечка може виникнути із сусідньою державою про належність нової сухопутної території. Наприклад, у 1970 році утворення після циклону нового острова на річці, якою проходила межа між Індією та Бангладеш, викликала конфлікт про його належність.

Як спосіб зміни державного кордону в міжнародному праві визнається зміна території через примус за рішенням арбітражу або Міжнародного суду - ад'юдикацію. Так, на підставі рішень Потсдамської конференції після Другої світової війни Німеччина була позбавлена території Пруссії – дві третини її відійшли до території Польщі, одна третина – до СРСР. Японія втратила Курильські острови, а також території, захоплені в ході Другої світової війни. Італія повертала Додеканезські острови Греції, Югославії було передано Юлійську Крайну, крім Трієста[52].

Теорією міжнародного права правомірним способом зміни кордонів держави визнається також об'єднання держав. У світі об'єднання держав неможливе без проведення на їх територіях референдумів чи плебісцитів серед населення. Так, у 1990 році на підставі волевиявлення населення відбулося об'єднання ФРН та НДР у єдину державу. Тоді ж сталося об'єднання Єменської Арабської Республіки та Народно-Демократичної Республіки Ємен до Єменської Республіки. У минулому нерідкі факти об'єднання держав у результаті династичних шлюбів та передачі однієї держави (або її частини) у спадок або у посаг. У 1386 р. в результаті одруження литовського Великого князя Ягайла та польської королеви Ядвіги народилася особиста унія (союз) Литви та Польщі, що переросла в державу Річ Посполита[53].

Окрім об'єднання держав до правомірного способу зміни кордонів належить і розпад держави. Насамперед, якщо у конституції держави існує норма, за якою частина території (суб'єкт у федерації, наприклад) може самовизначитися аж до відділення, цей спосіб можна назвати правомірним. Конституція СРСР 1977 року у ст. 72 проголошувала право вільного виходу зі складу СРСР. Тому розпад СРСР можна назвати легітимним, незважаючи на різні точки зору політологів та юристів, які прагнуть довести протилежне. Така ж доля спіткала Чехословаччину, Югославію та ін. Звичайно, у кожній державі за її розпадом мають місце свої національні, територіальні, політичні проблеми. Однак ці питання не входять у предмет даного дослідження[54].

У рамках самовизначення народів, як зазначалося вище, можуть також відбутися територіальні зміни. Як приклад можна назвати Косово, яке ухвалило Декларацію про незалежність у 2008 році (неправомірну, виходячи з норм міжнародного права, оскільки формально це територія Сербії). Однак, на сьогоднішній день незалежність Косова визнають 100 країн зі 193 членів ООН.

До способів територіальних змін ряд авторів відносять кондомініум – такий спосіб територіальних змін, при якому дві (або більше) держави здійснюють на основі рівності спільне управління однією і тією самою територією.

Правовою підставою кондомініуму є міжнародний договір, укладений з урахуванням рівності. Я. Броунлі визначив: "Міжнародне право визнає кондомініум як випадок, коли частина території, що складається з суші та води, перебуває у загальному віданні двох або більше держав, які спільно здійснюють суверенітет над цією територією та її населенням"[55, с. 186].

На основі міжнародної практики застосування кондомініуму, було вироблено ряд загальних його ознак (хоча в кожному конкретному випадку ці ознаки можуть бути доповнені або трансформовані в договорі).

Території, що у режимі кондомініуму, входять до складу всіх держав, які уклали договір. На цій території визнається подвійне громадянство, кілька державних мов. Механізм управління створюється державами, що уклали договір про кондомініум. Крім того, на його території можуть перебувати збройні сили, які беруть участь у кондомініумі держав. Часто на цих територіях утворюються вільні економічні зони.

Практика застосування договорів встановлення режиму кондомініуму над територією нерідко ставала ефективним методом вирішення територіальних конфліктів. Припинення режиму кондомініуму над Кіпром було оформлено Цюрихсько-Лондонськими угодами 1959 р. між Великобританією, Грецією та Туреччиною, а також представниками турецької та грецької громад на Кіпрі. У результаті Кіпр став незалежною

державою. А ще 1278 року подібний спосіб був застосований для вирішення територіальної суперечки між Іспанією та Францією з приводу Андорри, над якою було встановлено подвійний суверенітет, офіційними мовами було визнано каталонську, іспанську та французьку. І лише після ухвалення Конституції 1993 року та проведення перших загальних виборів Андорра стала незалежною державою та членом ООН. На основі Віденського договору 1864 р. земля Шлезвіг - Гольштейн і Лауенбург знаходилися під кондомініумом Австрії та Пруссії з 1864 по 1866 р. Крім того, Бельгія і Пруссія встановили режим кондомініуму в Морені, який припинив своє існування тільки в 1919 р. за Версальським договором, яким було визнано повний суверенітет Бельгії над цією територією[56].

Крім цих прикладів, слід віднести до режиму кондомініуму факт спільного управління Великобританією та Єгиптом щодо Судану в період з 1899 по 1956 рік. Після укладання угоди про припинення режиму кондомініуму Судан став незалежною державою.

Сучасне міжнародне право, виходячи з базових принципів, повністю виключає насильницьку зміну території держав порушуючи Статут ООН, не визнає перехід території переможеної держави державі-переможцю, навіть якщо ця територія була під тривалою окупацією. Крім того, в сучасному міжнародному праві не допускається набувальна давність щодо територій, анексія та завоювання або захоплення території.

Виходячи з наведених фактів, закономірно вбачається, що в сучасному світі залишається достатня кількість правомірних способів зміни державної території: це цесія, природне та штучне збільшення території, поступка, ад'юдикація, оренда тощо. Багато методів залишилися в минулому, як наприклад, передача земель як посаг або у спадок. Однак у сучасному міжнародному праві існує недостатня кількість універсальних норм, що стосуються врегулювання територіальних суперечок, що призводить до великої кількості невирішених питань щодо належності територій тій чи іншій державі[57].

РОЗДІЛ 2. НЕПРАВОМІРНІ СПОСОБИ ЗМІНИ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ

2.1. Військова окупація

Під військовою окупацією розуміють тимчасове зайняття збройними силами однієї держави території (частини території) іншої держави та встановлення влади військової адміністрації на окупованій території. В умовах окупації цивільне населення та інші особи, виявляються особливо беззахисними, тому міжнародне гуманітарне право прагне пом'якшити їхню долю за допомогою спеціальних заходів, що обмежують свободу окупаційної влади у деяких питаннях[58].

Правила, що стосуються військової окупації, містяться у таких міжнародних нормативних документах[59]:

- у III відділі Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. (далі – ГК IV) «Про військову владу на території ворожої держави»;

- у частині III розділу III Женевської конвенції 1949 р. про захист цивільного населення під час війни (далі – ЖК IV);

- у ряді статей Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р. щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р. (далі – ДП I), які уточнюють та конкретизують положення ЖК IV, зокрема, у розділі II «Допомога цивільному населенню», у розділі III «Поводження з особами, які перебувають під владою ворога» та ін.;

- у деяких інших документах, які стосуються права збройних конфліктів, відповідно до тематики цих документів;

- у судових ухвалах, доктринальних джерелах (насамперед, що виходять від Міжнародного Комітету Червоного Хреста).

Відповідно до норм права збройних конфліктів, застосування права військової окупації обумовлюється двома обставинами[60].

З одного боку, згідно зі статтею 42 ГК IV 1907 р., територія, до якої застосовується право окупації, має «дійсно перебувати у владі ворожої армії», причому «зайняття поширюється лише на ті області, де ця влада

встановлена і може проявляти свою діяльність». Якщо ж на відповідній території продовжуються активні військові дії, внаслідок яких командування окупаційної армії не в змозі ні встановити, ні здійснити свою владу, міжнародне гуманітарне право говорить не про окуповану територію, а про територію, яка зазнала вторгнення. І тут застосовуються ті самі норми, як і на полі бою, тобто, загальні норми права збройних конфліктів.

З іншого боку, окупацію слід відрізнити від завоювання території. Завоювання передбачає повне підпорядкування переможеного переможцю, що тягне у собі кінець війни і припинення суверенітету переможеної держави, ліквідацію її державно-правових інститутів. Для окупації, навпаки, характерні збереження владних структур (нехай навіть у вигнанні) переможеної держави та продовження опору та воєнних дій проти держави-окупанта. Норми, що належать до окупації, не застосовуються до завоювання (підкорення). Відповідно, якщо заняття території противника слідує за повною і беззастережною капітуляцією, як у випадку з фашистською Німеччиною 8 травня 1945 р., то повне підпорядкування території, припинення існування армії та уряду, а також припинення будь-яких форм боротьби змінюють режим окупації, і право окупації більше не застосовується[61].

Разом з тим, сучасне міжнародне гуманітарне право виходить із становища, згідно з яким право окупації може не застосовуватись лише у тому випадку, коли завоювання є результатом боротьби з державою-агресором. Це положення, зокрема, було зафіксовано в одному з рішень Нюрнберзького трибуналу. Відповідаючи на аргумент, висунутий обвинуваченим, який стверджував, що німецький рейх не був пов'язаний нормами права військової окупації щодо територій, захоплених Німеччиною, суд заявив, що доктрина завоювання не застосовується до ситуації агресивної війни. Отже, міжнародне право не визнає завоюванням відчуження території чи частини території, здійснене внаслідок агресивної війни, оскільки це

суперечить *ius contra bellum*. Завоювання в принципі може бути здійснене лише державою, яка виступає проти агресора[62].

Основна ідея права військової окупації полягає в тому, щоб на час збройного конфлікту зберегти на окупованих територіях *status quo ante* – становище, що існувало раніше, – з тим, щоб забезпечити в майбутньому безболісне повернення таких територій відповідній державі. Згідно зі статтею 43 ГК IV 1907 р., ворог, що зайняв територію, зобов'язаний вжити всіх залежних від нього заходів для того, щоб, наскільки це можливо, відновити і забезпечити громадський порядок і суспільне життя, і при цьому він повинен поважати «існуючі в країні закони[63].

Головна мета міжнародного гуманітарного права в умовах військової окупації полягає у максимальному, з урахуванням військової необхідності, захисті цивільних осіб, що перебувають в умовах окупації, коли такі особи позбавлені природної допомоги з боку своєї власної держави.

У зв'язку з цим у праві окупації можна виділити три основні юридичні проблеми[64].

1. Оскільки інститут, що розглядається, є частиною міжнародного права, тут, як і в більшості випадків застосування міжнародних норм, виникає проблема взаємовідносин міжнародного та національного права, причому національного права як мінімум двох держав – окупованого та окупаючого.

2. Проблема «рухливості» ситуації, яка полягає в тому, що окупаційний режим може встановлюватися та припинятися у часі та у просторі залежно від розвитку подій. Інакше кажучи, необхідно щоразу обґрунтовувати застосовність права окупації даного проміжку часу й цієї території, оскільки обставини можуть змінюватися, причому часто дуже стрімко.

3. Є труднощі у застосуванні норм права військової окупації, пов'язані з розмаїттям конкретних ситуацій та неврегульованістю окремих питань (пробільністю права), а також з тим фактом, що деякі чинні конвенційні норми міжнародного гуманітарного права важко застосувати до певних сучасних обставин, які не були відомі праву на момент прийняття Конвенцій.

Зокрема, на початку ХХ століття, коли приймалася Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни, були характерні зовсім інші економічні та політичні відносини, і ці відносини не змінювалися так швидко, як це має місце сьогодні, через сторіччя. Цілком очевидно, що в нинішніх умовах буквальне тлумачення та застосування норм цієї Конвенції навряд чи реально є ефективним.

Зазначені проблеми притаманні як праву окупації, а й усім інститутам міжнародного гуманітарного права в сукупності. Однак у рамках досліджуваного предмета зупинимося докладніше на положеннях ГК IV 1907 р. і ЖК IV 1949 р. , а також тих норм ДП I, які відносяться до управління територіями, зайнятими противником в ході збройного конфлікту[65].

Отже, основний принцип міжнародного права щодо військової окупації – «окупація не змінює статусу окупованої території». Це положення розкривається, зокрема, такими конкретизуючими правилами.

1. Окупація не є анексією і не тягне за собою переходу суверенітету окупованої держави. На це неодноразово звертала увагу Рада Безпеки ООН у зв'язку з територіями, окупованими Ізраїлем (п. 2е преамбули резолюції No242 від 22 листопада 1967 р.), а також з приводу Ірано-Іракського конфлікту (п. 6е преамбули резолюції No 581 від 24 лютого 1986 р.) і війни в Кувейті (резолюція No 662 від 9 серпня 1990 р.).

2. На окупованих територіях продовжують застосовуватися закони окупованої держави, а населення продовжує виконувати обов'язок вірності державі походження. Зокрема, кримінальне право окупованої держави продовжує застосовуватись щодо фактів співробітництва з ворогом, що було підтверджено низкою судових рішень, винесених за підсумками Другої світової війни. Крім того, продовжує діяти цивільне право: так, наприклад, є низка судових прецедентів у спадкових справах, у яких наголошується на цій обставині.

Більше того, уряд окупованої держави під час окупації може приймати закони та інші постанови, у тому числі у вигнанні, і ці закони мають

застосовуватись на окупованій території. Обов'язкові закони та постанови можуть видаватися навіть рухом опору, проте лише тією мірою, якою це не суперечить міжнародному гуманітарному праву. Стаття 64 ЖК IV 1949 р. встановлює принцип, згідно з яким законодавство окупованої держави «залишається в силі, за винятком випадків, коли вона може бути скасована або зупинена державою, що окупує, якщо це законодавство є загрозою безпеці окупаючої держави або перешкоджає застосуванню цієї Конвенції[66].

Водночас держава, що окупує, не може змінювати статус посадових осіб і суддів на окупованій території, а також застосовувати санкції до тих, хто відмовляється від виконання деяких функцій. Єдине, що має право зробити окупаційна влада – звільнити особу, яка відмовляється від виконання таких функцій, від займаної посади.

3. Окупаюча держава зобов'язана дотримуватися прав людини, причому як відповідно до законодавства та міжнародних угод окупованої держави, так і відповідно до свого власного законодавства.

4. Право військової окупації передбачає можливість незастосування законодавства окупованої держави, якщо таке застосування утруднене «непереборною перешкодою». У випадках, викликаних військовою необхідністю та підтримкою громадського порядку, а також з метою забезпечення постачання продовольства, захисту культурних цінностей, оренди нерухомості і т. п., що окупує держава впроваджувати свої закони та інші заходи.

5. Окупаюча держава має поважати обов'язок вірності громадян окупованих територій. Заборонено використовувати населення окупованих територій у військових цілях проти власної держави. У той же час можливе залучення осіб, які досягли 18-річного віку, до громадських робіт, у тому числі й до робіт, що виконуються у потребах окупаційної армії. У літературі зазначається, однак, що віднесення робіт до суспільно-корисних або тих, хто

має військове призначення, на жаль, дуже часто залежить від суб'єктивного тлумачення.

6. Заборонено депортувати частину населення окупованих територій за її межі. Також забороняється переміщати на окуповану територію частину свого населення (стаття 49, частини 1 та 6 ЖК IV 1949)¹. За недотримання цих зобов'язань Рада Безпеки (резолюції No 446 і 452 1979, No 465 1980, 497 1981, 592 1986, 605 і 607 1988, 694 і 9 926).) та Генеральна асамблея ООН (резолюції 44/48 А, пар. 8, е, від 8 грудня 1989 р. (107-2-41), 45/74 А, пар. 8, е, від 11 грудня 1990 р. (101-2-43) неодноразово засуджували Ізраїль.

7. Окупуюча держава має право створювати на окупованих територіях військові трибунали для розгляду справ про порушення ухвал, виданих ним відповідно до ЖК IV 1949 р. (ч. 2 ст. 64 та ст. 66). Однак Конвенція передбачає низку спеціальних правил функціонування таких судів, зокрема[67]:

– суди мають бути спеціально створені належним чином на окупованих територіях, носити неполітичний військовий характер;

– обвинувачений може бути засуджений до смертної кари на підставі закону окупуючої держави лише за тяжкі злочини (шпигунство, серйозні диверсійні акти, а також умисні правопорушення, що спричинили смерть однієї чи кількох осіб) та за умови, що смертний вирок за такі правопорушення допускався законом окупованої держави до початку окупації;

– про всі справи повинна бути повідомлена держава територію якої окупують або МКЧХ, а їхнім представникам має бути надана можливість бути присутнім на судовому засіданні.

Дозволено також створювати адміністративні органи для забезпечення громадського порядку та безпеки (ст. 43 ГК IV 1907 р.). Такі органи формуються з-поміж місцевого населення, і в принципі не повинні використовуватися для захисту окупаційного режиму. Тим не менш, у певних ситуаціях допускається звернення держави, що окупує, до поліції окупованих

територій з вимогою надання допомоги у припиненні незаконних військових дій, наприклад, нападу цивільних осіб на окупаційні сили або терористичного акту, вчиненого проти цивільних осіб держави, що окупує.

8. Окупуюча держава має право стягувати податки, накладати реквізиції, грошові збори на потреби армії або управління (ст. 48-56 ГК IV 1907 р.). Разом з тим, сучасний стан суспільних відносин вимагає певних поправок до норм Конвенції, принаймні необхідно враховувати сучасне розуміння агресивної та правомірної війни, яке, безсумнівно, суттєво обмежує права агресора щодо майна, що знаходиться на окупованих територіях. Крім того, як вказав в одному з вироків Нюрнберзький міжнародний військовий трибунал, «згідно із законами війни, на економіку окупованої країни лягають лише витрати на окупацію», і при цьому «вона повинна нести ці витрати лише тією мірою, якою ці витрати відповідають її можливостям».

9. Окупуюча держава зобов'язана поважати майно, що знаходиться на окупованих територіях. Стаття 53 ЖК IV 1949 р. прямо забороняє державі, що окупує, знищувати будь-яке майно, що є індивідуальною або колективною власністю, якщо це знищення не є абсолютно необхідним для військових операцій. Є лише обмежене право надавати чи реквізувати майно на окупованій території, зокрема, як військові трофеї (ч. 1 ст. 53 ГК IV 1907 р.). Слід зазначити, однак, що поняття «військових трофеїв» зазнало значних змін з часу прийняття Конвенції, і нині таке право є скоріше гіпотетичним, ніж реальним.

Таким чином, окупація є формою іноземного панування над територією суверенної держави, і цей факт визначає неминучість досить суворих умов для громадянського населення, що проживає на окупованих територіях. Однак норми міжнародного гуманітарного права все ж таки по можливості пом'якшують становище цивільних осіб, обмежуючи насамперед безмежну владу держави, що окупує. Дії окупаційної влади в даний час контролюються за допомогою спеціальних міжнародних інституцій, покликаних забезпечити

права осіб, які перебувають у режимі окупації, однак такий спосіб зміни території держави є насильницьким та незаконним.

2.2. Анексія

Анексія визначається як насильницьке та незаконне придбання території однією державою за рахунок іншої. Заборона анексії, часткової або повної території, визнається фундаментальним принципом міжнародного звичаєвого права, для якого не допускаються винятки чи відступи. Окрім того, що застосування сили та анексія є незаконними та абсолютно забороненими міжнародним правом, наслідки, що виникають, також порушують інші імперативні міжнародні норми, такі як право на самовизначення[68].

Стаття 2(4) Статуту ООН вимагає, щоб усі держави-члени «у своїх міжнародних відносинах утримувались від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави або будь-яким іншим способом, несумісним із цілями Статуту ООН». Пізніше Декларація про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами, ухвалена одногolosно Генеральною Асамблеєю ООН, проголосила, що «територія держави не може бути об'єктом придбання іншою державою в результаті загрози або використання сили»[69].

На прикладі росії, ми бачимо, що це за своєю суттю тягне за собою вчинення військових злочинів і злочинів проти людства. Такі злочини включають, але не обмежуються ними: масштабне знищення та привласнення майна, не виправдане військовою необхідністю та здійснене незаконно та безпідставно; переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини свого власного цивільного населення на територію, яку вона окупує, або депортація чи переміщення всього чи частини населення окупованої території в межах або за межі цієї території; переслідування; та інші нелюдські дії.

Ще одне підтвердження чинності принципу заборони застосування сили як міжнародного звичаєвого права, викладеного в пункті 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, можна знайти в тому факті, що він часто згадується у заявах представниками держав не лише як принцип міжнародного звичаєвого права, але й як основний або кардинальний принцип такого права»[70].

У відповідності з цим Комісія міжнародного права (ІЛС) у ході своєї роботи з кодифікації права міжнародних договорів висловила думку, що «закон Статуту [ООН] щодо заборони застосування сили сам по собі становить яскравий приклад норми міжнародного права, що має характер *jus cogens* [імперативна норма]». Спеціальний доповідач ІЛС також підтвердив «заборону агресії» та «право на самовизначення» як найбільш широко визнані приклади імперативних норм загального міжнародного права. Так само Спеціальний доповідач ІЛС у «Наслідках імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*) щодо односторонніх актів» розглянув одностороннє застосування сили, що призводить до анексії. Він підтвердив, що односторонні акти, які суперечать імперативним нормам, включаючи застосування сили та анексію, вважаються недійсними та неприпустимими. Це також узгоджується з Керівними принципами КМП, що застосовуються до односторонніх заяв держав, здатних створювати юридичні зобов'язання, з коментарями до них, які передбачені принципом восьмим, що «одностороння заява, яка суперечить імперативній нормі загального міжнародного права, є недійсною»[71].

Тяжкість застосування сили та анексії також нормативно відображена в статті 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду, яка стосується «найвищого міжнародного злочину» агресії. Римський статут визначає агресію як міжнародний злочин, який є «застосуванням збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим способом, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй», наприклад «вторгнення або напад

збройних сил держави на територію іншої держави, або будь-яка військова окупація, якою б тимчасовою вона не була, в результаті такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або частини її»[72].

Анексія також порушує міжнародне гуманітарне право. Враховуючи, що територія є окупованою, вихідною точкою є застосування закону про окупацію та його загально-визнаних норм. Серед цих правил є те, що окупація має бути тимчасовою і що суверенітет і право власності на окуповану територію не надаються державі-окупанту, а залишаються за окупованим населенням, навіть якщо де-юре є анексія. Тобто закон про окупацію спеціально захищає окупований народ від будь-яких спроб анексії або претензій на суверенітет над територією. МГП також забороняє державі-окупанту змінювати закон, який діє на окупованій території, і переміщувати частину населення держави-окупанта на окуповану територію. Це положення має на меті перешкодити державі-окупанту змінити правовий статус, характер і демографічний склад окупованої території всупереч інтересам населення, яке там проживає.

Особи, які перебувають під захистом, мають право за будь-яких обставин на повагу до їх особистості, честі, сімейних прав, релігійних переконань і обрядів, а також їхніх манер і звичаїв. З ними завжди повинні поводитись гуманно та особливо захищати від будь-яких актів насильства чи погроз, а також від образ і публічної цікавості»[73].

Згідно з міжнародним правом про відповідальність держави за міжнародно-протиправну поведінку, серйозні порушення імперативних норм призводять до конкретних міжнародно-правових наслідків для держави-окупанта та міжнародного співтовариства. Наприклад, оскільки росія неодноразово демонструвала своє небажання дотримуватись своїх зобов'язань перед міжнародним правопорядком та українським народом, необхідно, щоб треті держави та міжнародні інституції дотримувалися своїх зобов'язань щодо забезпечення відповідальності та дотримання

міжнародного права. У той час як держава-окупант зобов'язана припинити свою окупацію та гарантувати неповторення та відшкодування, міжнародне співтовариство зобов'язане утримуватися від визнання незаконних дій або надання допомоги, на додаток до зобов'язання співпрацювати, щоб покласти край серйозним порушенням. Такі зобов'язання передбачені імперативними нормами міжнародного права, Статутом ООН, усіма відповідними Конвенціями та звичаєвим міжнародним правом. Повага держав до своїх зобов'язань у цьому відношенні є вирішальним чинником у забезпеченні дотримання росією своїх зобов'язань, а також зміцнення ефективності міжнародного правопорядку[74].

Через вторгнення в Україну в 2014 році та спробу анексії Криму та повномасштабне вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року росія намагається підірвати основоположний міжнародний принцип, який поділяють демократичні держави: жодна країна не може змінювати кордони іншої силою. Держави світу, включаючи росію, погодилися з цим принципом у Статуті Організації Об'єднаних Націй, зобов'язавшись утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави. Цей основоположний принцип, який було підтверджено в Гельсінкському Заключному акті, становить одну з основ, на яких тримається спільна світова безпека.

Демократичні країни світу відмовляються визнавати претензії кремля на суверенітет над територією, захопленою силою всупереч міжнародному праву. Разом із союзниками, партнерами та міжнародним співтовариством Україна категорично відкидає спробу росії анексувати захоплені насильницьким шляхом її території і зобов'язуються продовжувати цю політику до відновлення територіальної цілісності України[75].

Міжнародні організації закликають росію поважати принципи, дотримання яких вона давно стверджує, і припинити окупацію територій незалежної України. Оскільки демократичні держави прагнуть побудувати вільний, справедливий і процвітаючий світ, ми повинні підтримувати нашу

відданість міжнародному принципу суверенної рівності та поважати територіальну цілісність інших держав. Своїми діями росія вчинила негідно великої нації та вирішила ізолюватися від міжнародної спільноти.

російське керівництво зобразило анексію територій України як довгоочікуване і законне «повернення» українських земель до рідного дому. Те, що відбувається зараз у нашій країні є повномасштабною військовою операцією на суші, морі та повітрі, доповненою постійними та цілеспрямованими антиукраїнськими інформаційними операціями. Проводячи псевдореферендуми на захоплених територіях під дулом автомата кремль викрадає принцип самовизначення. Опитування громадської думки до початку агресивної кампанії дезінформації росії однозначно висловлювалося на користь того, щоб Крим залишився частиною України. Проте напередодні голосування ті, хто виступав за те, щоб залишитися в Україні, не могли вільно проводити агітацію. Також голосування виключало можливість перебування Криму в складі України як автономної республіки, тобто згідно з чинною Конституцією[76].

Венеціанська комісія Ради Європи визнала референдум щодо анексії Криму незаконним, оскільки останній порушував Конституції як України, так і Криму. Процес також не відповідав європейським демократичним стандартам і не передбачав змістовних переговорів між зацікавленими сторонами. Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) не направила спостерігачів, оскільки також визнала референдум незаконним. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН підкреслила недійсність голосування 16 березня 2014 року[77].

Аргумент про те, що Крим по праву належить росії, не звертає уваги на серйозні порушення міжнародного права, вчинені росією, і водночас відкриває скриньку Пандори з погляду перегляду кордонів і можливих конфліктів в інших частинах світу. Він також схвалює російський неоімперський погляд і логіку «сфер впливу», які неправомірно мають на увазі, що росія має право діяти так, як вважає за потрібне, по відношенню до

менших і слабших сусідів, особливо там, де є значна етнічна частина росіян або російськомовне населення.

Дотримуватися таких поглядів означає втратити пильність щодо значного ризику для безпеки, який нинішній російський режим становить для Європи. Це для того, щоб підтримувати оману, що росія путіна може бути союзником у протистоянні посиленню китайської влади на континенті або конструктивним партнером у боротьбі з тероризмом. Це також фактично виправдовує ключову роль росії у п'яти інших заморожених конфліктах на пострадянському просторі. Сприйнятливість до аргументів, заснованих на реальній політиці, ймовірно, сприяла відновленню країни як члена Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) у червні 2019 року, навіть незважаючи на те, що рф не змогла усунути жодного з порушень міжнародного права, які призвели до призупинення її членства в першу чергу. Ця ілюстрація здатності рф діяти безкарно, у свою чергу, підриває місію та довіру до ПАРЄ, а також ідею багатосторонності в цілому[78].

Нарешті, погодитися на захоплення росією територій України означає підірвати перспективи глобального нерозповсюдження ядерної зброї. У 1994 році Україна відмовилася від ядерного статусу. Натомість Будапештський меморандум надав гарантії ядерних держав, зокрема росії, США та Великобританії (Франція та Китай були співпідписантами), щодо територіальної цілісності України. Через 20 років ці запевнення були порушені. Неспроможність міжнародного співтовариства виконати взяті на себе зобов'язання дискредитує цей процес.

Отже, незаконність анексії не повинна викликати сумнівів. Світова спільнота націй повинна підтримувати політику невизнання Криму та інших окупованих росією територій України після 24 лютого 2022 року частиною російської федерації, подібну до невизнання радянського контролю над країнами Балтії після Другої світової війни. Країнам Балтії знадобилося 50 років, щоб відновити свою державність. Політики повинні називати росію державою-окупантом України, що вже визнано Генеральною Асамблеєю

ООН, ПАРЄ, Міжнародним кримінальним судом та іншими міжнародними організаціями та державами.

2.3. Відторгнення частини території держави, яка скоїла міжнародні злочини, як особлива форма міжнародно-правової відповідальності

Сучасні міжнародні відносини переповнені загрозами суверенітету та територіальної цілісності держав. Конфлікти, що відбуваються у світі, пов'язані з економічними, політичними, національними та іншими факторами. У більшості конфліктів основна причина суперечностей між державами, що виникають, підміняється іншою, що ускладнює прогнозування розвитку та наслідків таких конфліктів. Найчастіше до конфлікту залучаються й незацікавлені держави, які мають спільні кордони[79].

Природа міждержавних суперечок різноманітна, але в багатьох випадках причинами є територіальні проблеми, оскільки саме державна територія визначає суверенні права, можливості реалізації інтересів народу, доступ до енергетичних та природних ресурсів.

Продовжуючи дослідження у рамках дипломної роботи, звернемо увагу на правові підстави зміни державної території, які можуть запобігти конфліктам держав і можуть бути враховані при розробці заходів захисту їх суверенітету та територіальної цілісності.

Якщо є підстави зміни належності державної території, всі вони можливі лише мирним шляхом, з урахуванням угоди зацікавлених держав. На основі такої угоди можуть бути встановлені та юридично оформлені нові державні кордони[4, с. 14, 15].

Юридичним наслідком неприпустимості зміни території із застосуванням сили чи загрози силою є обов'язок держав не визнавати територіальних придбань, які здійснюються названим шляхом. Це закріплено у багатьох міжнародних актах[13].

Принципи територіальної цілісності держав, рівноправності та самовизначення народів і націй, непорушності державних кордонів є юридичним засобом захисту держав проти спроб нав'язати їм насильницький розкол, а також проти втручання зовнішніх сил у територіальні проблеми внутрішнього характеру та здійснення тиску з метою добитися проголошення самостійною державою будь-якої частини держави. Зазначені принципи включають зобов'язання не допускати таких зазіхань на території інших держав, які загрожують її цілісності та єдності і можуть призвести до відторгнення частини території[80].

Таким чином, держава не отримує права на території, набуті внаслідок застосування сили чи загрози силою. Суверенітет над окупованою територією не переходить до держави, що окупує. Окупація території не призводить до зміни її юридичної власності.

Науковий та практичний інтерес у сучасних умовах може викликати питання про відторгнення частини території держави як санкції за агресію, як підставу зміни державної території.

Видається справедливою думка ряду авторів щодо можливості відторгнення частини території держави як санкції за агресію. Ю.Г. Барсегов вважає, що мирні договори, якими завершуються справедливі визвольні війни, мають особливий характер. На його думку, справедливі демократичні принципи мирного врегулювання передбачають покарання агресорів та викорінення причин агресії [32, с. 102]. У свою чергу, Г.І. Тункін стверджував, що відповідальність держави-агресора за сучасним міжнародним правом включає такі заходи щодо агресора, які можуть виражатися, зокрема, у відторгненні частини її території з метою запобігання агресії в майбутньому [38, с. 371]. Б.М. Клименко вважає, що в агресора може бути вилучено певну територію, оскільки вона значною мірою визначає агресивний курс держави, створює небезпеку повторення агресії. Приєднана таким чином територія стає невід'ємною частиною території іншої держави[31, с. 96].

Потрібно погодитися з думкою Г.І. Тункіна, який стверджував, що відповідальність держави-агресора за сучасним міжнародним правом не обмежується відшкодуванням заподіяної шкоди, вона може виражатися і у відторгненні частини її території. Саме з цих положень виходили союзники з антигітлерівської коаліції щодо держав-агресорів у Другій світовій війні [81, с. 469].

На нашу думку, держави, які вчинили злочини проти миру, військові злочини та злочини проти людяності, повинні були нести міжнародну відповідальність за скоєне та понесли політичну та матеріальну відповідальність, що знайшло закріплення у ст. 107 Статуту ООН.

На наш погляд, частина території держави-агресора може бути відкинута як санкція за агресію на користь потерпілої держави, якщо ця територія використовувалася саме для підготовки та здійснення акту агресії. Резолюція, прийнята ХХІХ сесією Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. «Визначення агресії», у ст. 3[39, с. 200] перераховує невичерпний перелік дій, які кваліфікуються як акти агресії. У п. "f" ст. 3 зазначеної Резолюції надання частини території однією державою іншій для вчинення акту агресії проти третіх держав кваліфікується також як агресія. Тому до держави, яка надала частину своєї території державі-агресору, для здійснення акту агресії проти іншої держави, має бути застосовано санкцію у вигляді відторгнення такої території на користь держави, яка постраждала від агресії. Наприклад, Туреччина надала частину своєї території США для здійснення агресії щодо Югославії та Іраку, отже, дані території Туреччини, за рішенням повноважного міжнародного органу, можуть бути відкинута на користь Югославії та Іраку[82].

Вважаємо розумним припустити, що території держави, які використовуються для здійснення агресії, не потрібні для мирних цілей і можуть бути використані для агресії в майбутньому, що призведе до порушення міжнародного миру та безпеки. Грунтуючись на зазначених міжнародних актах, необхідно зробити висновок про те, що відторгнення

частини території держави як санкція за агресію є підставою зміни державної території.

На нашу думку, актуальною може бути підстава зміни державної території – повернення державою незаконно відкинутих територій.

Повернення незаконно відторгнутих територій відрізняється від таких підстав зміни державної території, як цесія та санкція за агресію[83].

Враховуючи вище викладене, слід зауважити, що повернення незаконно відторгнутих територій передбачає самостійну дію держави (добровільну) щодо повернення частини своєї території, на яку раніше поширювався суверенітет іншої держави і яку вона отримала незаконним способом, з обов'язковим укладанням міжнародного договору. Цесія передбачає розпорядження частиною території держави, що знаходиться під її суверенітетом і юридично йому належить. При «поверненні» частина території перебуває під суверенітетом держави, але юридично ніколи їй не належала. У разі застосування санкції за агресію частина території відкидатиметься примусовим способом, за рішенням компетентного міжнародного органу, тоді як «повернення» передбачає добровільну передачу частини території.

РОЗДІЛ 3. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ТА СПРОБИ РФ ЗАСТОСУВАТИ НЕПРАВОМІРНІ СПОСОБИ ЗМІНИ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ

3.1. Анексія Кримського півострова та участь РФ у збройному конфлікті в Донецькій та Луганській областях України

За роки, що минули після перемоги Януковича на президентських виборах 2010 року, у Криму, як і по всій Україні, відбувалося поступове посилення авторитаризму. Однак, на відміну від інших українських регіонів, де нові провладні команди формувалися на основі місцевих еліт, кримські політики були жорстко відтиснуті на другі ролі. Насамперед це торкнулося силових структур та керівників місцевих адміністрацій. Погляд на ситуацію з погляду місцевих еліт описав кримський політолог Андрій Никифоров: «Злам старої еліти розпочався за президентства Януковича із завезення на півострів кадрової команди з числа його земляків, які дуже швидко відтіснили від важелів практично всі підрозділи політичної еліти, що формувалися на півострові протягом попередніх двох десятиліть»[84].

Серйозним фактором впливу на формування громадської думки в Криму та Севастополі була російська військова присутність на півострові. Чорноморський флот РФ користувався на території Криму досить високим ступенем автономії не тільки в управлінні та базуванні, а й у отриманні майже необмежених можливостей у проведенні самостійної гуманітарної та соціальної політики. Тому «з початку 1990-х років до місць базування Чорноморського флоту РФ у Криму з Росії постійно прибували тисячі нових військовослужбовців із сім'ями. Десятки тисяч із них згодом залишалися на півострові для постійного проживання вже після виходу на пенсію»¹⁰⁷. Така ситуація призвела до штучного збільшення кількості жителів півострова та створення громадських організацій, які не тільки не ставилися лояльно до Української держави, а й ментально перебували в політичному порядку денному, який ставили російські засоби масової інформації[85].

Згідно з соціологічним опитуванням, проведеним у липні 2013 року Українським центром економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова, «за незалежність від України готовий був проголосувати 31 відсоток опитаних у Криму, 36 відсотків проти - переважно російськомовні», водночас «кримські татари традиційно налаштовані проукраїнськи та бачать своє майбутнє в українській державі». «Сьогодні їх налічується понад 300 000 осіб – це близько 14 відсотків населення», – зазначав у лютому 2014 року для німецького видання DW Вільфрід Йільге (Wilfried Jilge), експерт зі Східної Європи Лейпцизького університету»[86].

Крім того, у цей період значно активізувалася політична діяльність проросійських партій Криму («російська єдність» та «російський блок»), які через підконтрольні медіа-ресурси радикалізували оцінку подій у Києві та виступили генераторами створення парамілітарних організацій - так званих загонів кримської самооборони. Незважаючи на це, до середини другої половини лютого 2014 року загалом суспільно-політична обстановка у Криму залишалася спокійною.

У ніч із 26 на 27 лютого 2014 року озброєні люди без розпізнавальних знаків захопили будинки Верховної Ради та Ради Міністрів АРК, над якими вивісили російські прапори. 27 лютого 2014 року під час незаконної присутності у приміщенні озброєних людей відбулася позачергова сесія парламенту, на якій відбулася зміна керівника уряду - ним став лідер партії «російська єдність» Сергій Аксьонов. На 25 травня 2014 року було призначено референдум. «Тим часом Центральна виборча комісія України заявила, що юридичної бази для проведення референдуму у Криму немає»[87]. Закону щодо проведення місцевих референдумів в Україні немає. Щодо оцінок національної приналежності озброєних людей, котрі захопили головні адміністративні будівлі кримської автономії, думки української та російської сторін кардинально розходилися. російська сторона згодом своєю причетність до факту захоплення будинків заперечила, та зарахувала

невдомих озброєних людей у масках до представників самооборони російськомовного населення півострова[88].

На тлі критично кризової ситуації в Криму 1 березня 2014 року Рада федерації федеральних зборів росії ухвалила постанову «Про використання збройних сил російської федерації на території України», якою дала згоду на використання президентом російських збройних сил на території України до нормалізації суспільно-політичної обстановки у цій країні¹⁶. Дані дії російська сторона обґрунтовувала необхідністю захисту «інтересів безпеки життя громадян російської федерації, наших співвітчизників та особового складу військового контингенту збройних сил російської федерації, що дислокується відповідно до міжнародного договору на території України»[89]. Того ж дня невизнаний офіційним Києвом голова уряду АРК Сергій Аксьонов заявив про підпорядкування йому всіх силових структур, що дислокувалися на території автономії.

Водночас, по всій території Криму представники кримської самооборони спільно з добре екіпірованими озброєними людьми без розпізнавальних знаків за підтримки бронетехніки організували блокування військових частин (кораблів), ключових об'єктів інфраструктури автономії, а також транспортних комунікацій, які пов'язували півострів з материковою частиною України. На початку березня 2014 року вони також захопили Кримську державну телерадіокомпанію, на території якої перебував телепередавач[18]. Надалі були відключені українські телеканали, проте російські канали продовжували працювати і залишалися для населення Криму основним джерелом інформації.

У період блокування військових об'єктів та адміністративних будівель у побут засобів масової інформації міцно увійшов термін «зелені чоловічки», яким журналісти називали озброєних людей без розпізнавальних знаків у Криму. Враховуючи злагодженість та одночасність їх дій по всій території Криму, наявність сучасного військового екіпірування, а також численні свідчення, що просочилися у ЗМІ про їхню національну належність,

українська влада звинуватила рф у використанні підрозділів спеціального призначення збройних сил росії та особового складу Чорноморського флоту для підтримки антиукраїнських сил на півострові.

Верховна Рада АРК 6 березня 2014 року ухвалила рішення увійти до складу рф як суб'єкт рф з винесенням цього питання на референдум, який було перенесено з 25 травня на 16 березня 2014 року. У постанові кримського парламенту, зокрема, було сказано, що «влада, яку захопили в результаті антиконституційного перевороту, є націоналістичними силами, що грубо порушують Конституцію і закони України, невід'ємні права і свободи громадян, включаючи право на життя, свободу думки і слова, право говорити рідною мовою»[90].

Враховуючи, що, згідно з Конституцією України, питання, пов'язані зі зміною території, можуть розглядатись лише на всеукраїнському референдумі, 14 березня 2014 року Конституційний Суд України визнав запланований парламентом Криму референдум неконституційним. Наступного дня, 15 березня, Верховна Рада України ухвалила рішення про розпуск кримського парламенту [22].

Слабкість української влади та повна відсутність протидії з боку силових структур дозволили референдуму відбутися. За його підсумками, оголошеними новою владою у Сімферополі: «за возз'єднання з росією на правах суб'єкта рф проголосували 96,77% виборців, за розширення автономії у складі України - 2,51%»¹²³. Українська влада заявила, що результати референдуму не можуть бути визнані легітимними через відсутність юридичних підстав щодо його проведення. Крім того, референдум проводився без присутності міжнародних спостерігачів та облікових даних реєстру виборців Центральної виборчої комісії України. 18 березня 2014 року федеральні збори рф включили до складу росії два нових суб'єкти федерації - Республіку Крим та місто Севастополь[54, с. 55].

В Україні на офіційному рівні дії росії у Криму кваліфікують як акт збройної агресії, що спричинив окупацію частини території України. Це

знайшло відображення у законодавстві України, де Крим має статус «тимчасово окупованої території»[12, с. 43, 47].

Світова спільнота - США, Великобританія, Німеччина, Франція та більшість країн світу - дії росії називає анексією, проведення референдуму - незаконним і таким, що суперечить Конституції України, а його підсумки – недійсними [27, с. 77]. За агресивні дії, що призвели до втрати суверенітету України над Кримом, у березні та грудні 2014 року США, Японія, країни ЄС та низка інших держав (всього 41) ввели обмежувальні санкції проти росії[91].

14 листопада 2016 року Міжнародний кримінальний суд у Гаазі визнав, що «ситуація на території Криму та Севастополя рівнозначна міжнародному збройному конфлікту між Україною та російською федерацією. Цей міжнародний збройний конфлікт розпочався не пізніше 26 лютого 2014 року, коли російська федерація задіяла особовий склад своїх збройних сил для одержання контролю над частинами території України без згоди уряду України»¹²⁹. У грудні 2016 року, на 71-й сесії ГА ООН, вперше в документах ООН росія була названа «державою-окупантом», а Крим та Севастополь - «тимчасово окупованою територією»[30, с. 64].

З кінця березня протягом двох наступних місяців 2014 року уряд України відкликав військові частини (кораблі) та військову техніку, розташовані на кримських базах, на основну територію країни. Частина особового складу суб'єктів безпеки України залишилася у Криму, не побажавши виходити на материкову територію держави. Втрата Криму різко ускладнила соціально-економічну ситуацію в країні через втрату численних державних та приватних активів, а також призвела до насильницького розриву фінансових зв'язків між регіонами та центром. Крім того, через нерішучі дії в Криму центральна влада зазнала значних репутаційних втрат у південно-східних регіонах країни, де формування політичних поглядів населення відбувалося через призму інформаційних ресурсів, орієнтованих

на рф. Ці проблеми призвели до нової активізації розвитку сепаратистських настроїв у країні.

У світлі збройного конфлікту багато українців виступають проти наповнення поняття «Донбас» політичним змістом. Однак, незважаючи на ці міркування, через практичну зручність такого підходу в основному використовується традиція, що склалася раніше, називати Донбасом територію Донецької та Луганської областей. До поняття «південний схід», як правило, відносять Крим та 8 областей на півдні та сході України: Одеську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську, Запорізьку, Харківську, Донецьку та Луганську.

Саме в цих регіонах у період з березня по травень 2014 року з різним ступенем успішності відбулися спроби усунення органів державної влади силовим шляхом. Як правило, вони здійснювалися на тлі масштабних мітингів, які проводилися на знак протесту проти зміни політичного режиму у Києві. Одночасно збройні групи у формі без розпізнавальних знаків сприяли маніфестантам, які закликали до незалежності східних областей[92]. Ці антиурядові заходи мали зовнішню підтримку.

До 2014 року на території південно-східних областей України не було зафіксовано громадянських конфліктів, пов'язаних з етнічною нетерпимістю, або будь-яких адміністративних утисків громадян за релігійними, мовними чи культурними ознаками. Водночас титульна нація - українці у східних та південних областях - була найчисленнішою та становила 75-80% від загального складу населення, у Донецькій та Луганській областях - 56,9 та 58% відповідно¹³². Система освіти, культура та медіа традиційно для України мали максимально високий рівень використання російської мови за рахунок зниження статусу української, особливо у південних та східних регіонах. Такий стан справ був звичайним для пострадянських країн і був наслідком довготривалої русифікації українських територій за часів їхнього перебування у складі російської імперії та СРСР[70, с. 122].

Останніми роками перед початком конфлікту Донецька область за сукупним рівнем людського розвитку посідала останнє місце серед усіх регіонів України. Наприкінці рейтингу була і Луганська область. Теза, що цей регіон «більше дає, ніж отримує» від центральної влади, не знаходить економічного підтвердження. Наприклад, у 2010 році частка Донецької області у ВВП України становила 12%, а сума субсидій із державного бюджету – 20,9% від фінансування регіонів України. Попри такі проблеми економіка Донбасу зберігала значні обсяги виробництва. Тут видобували вугілля антрацит, який використовується всіма теплоелектростанціями країни, а також коксівне вугілля, яке поряд з продукцією сільського господарства було основою українського експорту. Завдяки цьому власники підприємств Донбасу стали найбагатшими людьми в Україні, свій вплив вони конвертували у політичні проекти, такі як Партія регіонів[33, с. 56].

Серйозним зовнішньополітичним фактором напруженості стала концентрація російських військ у прикордонних регіонах з Україною, а також на території Придністров'я та Криму¹³⁸. Ця обставина на тлі продовження дії постанови ради федерації федеральних зборів росії «Про використання збройних сил російської федерації на території України» не лише несла загрозу можливої зовнішньої агресії, а певною мірою провокувала сепаратистські виступи в кризових регіонах України.

За такої ситуації 17 березня 2014 року Верховна Рада України ухвалила проект Закону «Про затвердження Указу Президента «Про часткову мобілізацію»», згідно з пояснювальною запискою до якого необхідність ухвалення цього рішення була «обумовлена загостренням суспільно-політичної ситуації на Кримському півострові, неприхованої агресією, захопленням російською стороною частини території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»¹³⁹. Прийняті в рамках часткової мобілізації людські та матеріальні ресурси були використані для укомплектування військових частин та підрозділів ЗСУ та Національної гвардії¹⁴⁰, якими

планувалося прикрити кримський напрямок та східні регіони України від можливої зовнішньої агресії.

У другій половині березня Кабінет Міністрів звернувся до ОБСЄ із проханням направити в Україну СММ. Прохання було задоволене консенсусним рішенням усіх 57 країн - учасниць ОБСЄ, і з 21 березня 2014 року СММ розпочала свою роботу на Донбасі [41, с. 88].

13 квітня 2014 року виконуючий обов'язки президента України Олександр Турчинов підписав Указ «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України»[15, с. 30]. Цим указом із 14 квітня оголошувався початок проведення АТО, яка була визначена як «комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямованих на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань на сході України»[51, с. 96].

Протягом перших двох тижнів після оголошення АТО збройні сутички мали обмежений характер. Бойові дії велися проти загону Гірка на півночі Донецької області, а також частково в Маріуполі. Дві спроби взяти Слов'янськ силами АТО, зроблені 13 та 24 квітня, не дали очікуваних результатів.

З 22 травня між силами АТО та збройними формуваннями сепаратистів розпочалися регулярні бойові дії. До кінця травня сепаратисти змогли закріпитися у Маріуполі та низці інших міст Донецької та Луганської областей. У ніч із 3 на 4 червня, за кілька днів до інавгурації майбутнього президента України, сепаратисти штурмом взяли Луганську прикордонну заставу, тим самим зробивши частину державного кордону з росією неконтрольованою¹⁶⁴. Крім того, арена бойових дій поширилась і на територію аеропортів обласних центрів Донбасу. Донецький аеропорт став закритим для пасажирських рейсів з 26 травня, а Луганський - з 11 червня 2014 року[66, с. 79-81].

Наприкінці травня 2014 року ситуація в Україні була надзвичайно складною. Вертикаль органів державної влади повною мірою не функціонувала, економіку захлеснула інфляція, частина території країни перебувала поза контролем центральної влади (Крим), а в ряді районів Донецької та Луганської областей розгорнулися повномасштабні бойові дії. При цьому силові структури не мали достатньо ресурсів для виконання завдань у рамках АТО. Канадська газета «Globe and Mail» на той час зазначала, що «новому президентові доведеться не лише боротися з «проросійським сепаратизмом», а й відновлювати розвалену економіку». А німецький «Spiegel» назвав «Порошенка президентом без держави» та виділив серед його першочергових завдань «відновлення армії та правоохоронних органів»[68, с. 90].

3.2. Неправомірні зазіхання на територіальні зміни у ході російсько-української війни 2022 року

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, що почалося 24 лютого 2022 року, і війна, що послідувала за цим, мали катастрофічні наслідки для цивільного населення країни, її цивільних об'єктів і енергетичної інфраструктури. Через ці події всі інші проблеми України в галузі прав людини тимчасово відійшли на другий план. російські війська вчинили безліч усіляких порушень міжнародного гуманітарного права - зокрема, завдали невибіркових та невідповідних авіаційних та артилерійських ударів по населених пунктах, внаслідок чого постраждали житлові будинки, медичні та освітні установи[93].

В окупованих районах російські військові та пов'язані з росією збройні формування чинять дії, що мають ознаки військових злочинів: тортури, позасудові страти, акти сексуального насильства, насильницькі зникнення тощо. Мирні жителі, які намагалися втекти з районів бойових дій, стикалися зі страшними випробуваннями та численними перешкодами. У деяких випадках російські військові примусово переміщали значну кількість

українських громадян до росії чи окупованих нею районів України; найчастіше ці люди піддавалися принизливим та жорстоким перевіркам.

Станом на середину листопада 2022 р., Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) встановила, що з початку конфлікту жертви серед цивільного населення склали щонайменше 6700 осіб убитими та понад 10 тисяч пораненими. Передбачається, що насправді жертв набагато більше. На момент підготовки цієї доповіді свої будинки через війну були змушені залишити понад 14,5 млн осіб. За даними Управління ООН з координації гуманітарних питань (УКГВ), в Україні 6,5 млн. внутрішньо переміщених осіб, 5 млн. українців бігли до різних країн Європи, і ще 2,8 млн. виїхали до росії або білорусії[94].

У вересні російський диктатор путін оголосив про приєднання частково окупованих російськими військами Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей України до росії. Ця заява не має жодної юридичної сили. У контрольованих російськими військами районах цих областей було організовано референдуми щодо приєднання до росії, причому у деяких випадках місцевих жителів змушували голосувати під дулом автомата.

російські війська багаторазово чинили напади, внаслідок яких загинули чи отримали поранення тисячі цивільних осіб. Деякі з цих нападів були порушенням міжнародного гуманітарного права, оскільки проводилися невибірково і без дотримання принципу пропорційності, тобто, шкода для цивільного населення була невідповідна одержуваній військовій перевазі.

Розташоване на північному сході України місто Чернігів на початку березня виявилось практично в оточенні. У ході восьми завданих російськими військами ударів у місті загинули щонайменше 98 мирних жителів і ще як мінімум 123 дістали поранення. Один із найбільш руйнівних ударів було завдано 3 березня 2022 року: російські війська скинули на житловий комплекс кілька некерованих авіабомб, внаслідок чого загинуло щонайменше 47 мирних жителів. 16 березня 2022 року російські військові обстріляли людей, які вишикувалися в чергу за хлібом біля входу в магазин.

Загинули щонайменше 17 людей. Того ж дня російські війська завдали ще двох ударів, внаслідок яких було пошкоджено дві лікарні. У деяких з районів, по яких завдавалися удари, були військові цілі, проте, на думку експертів Human Rights Watch, як мінімум чотири з восьми завданих ударів були неправомірними[95].

Три місяці тривала облога Маріуполя. Протягом цього часу російські війська активно застосовували у місті зброю вибухової дії з великою зоною поразки, що призвело до великих руйнувань та величезної кількості жертв серед цивільного населення.

Зокрема, 16 березня 2022 року російський літак скинув бомби на будівлю Донецького обласного драматичного театру, внаслідок чого обвалилися дах та дві стіни. Театр використовувався як центр розподілу медикаментів, продовольства та питної води серед місцевих жителів, і на момент авіанальоту в будівлі ховалися сотні мирних жителів. Організація Amnesty International провела розслідування цього інциденту і дійшла висновку, що внаслідок цього бомбардування загинуло не менше десятка мирних жителів (причому, швидше за все, загиблих було набагато більше) і ще багато людей отримали тяжкі поранення. До 20 травня російські війська встановили повний контроль за Маріуполем[96].

27 червня російські війська завдали ракетного удару по торговому центру в Кременчуці, де в цей момент було багато відвідувачів. Внаслідок влучення ракети загинуло щонайменше 18 мирних жителів і ще десятки отримали поранення. Фахівці Human Rights Watch оглянули лійку, яка залишилася від другої ракети, що впала поблизу кількома хвилинами пізніше, та пошкодження, отримані торговим центром внаслідок вибуху. Результати огляду свідчать, що ракета, швидше за все, була оснащена фугасною бойовою частиною масою близько 1000 кг[97].

Влада Харківської області повідомляє, що внаслідок російських обстрілів протягом серпня в області загинуло понад тисячу мирних жителів. Експерти Human Rights Watch зафіксували у Харкові безліч випадків

неправомірних нападів, у тому числі із застосуванням у густонаселених районах зброї вибухової дії з великою зоною поразки. 9 березня 2022 року російські військові скинули на багатоквартирний житловий будинок в Ізюмі потужну авіабомбу, внаслідок чого загинув 51 мирний житель. Більшість із них у момент вибуху ховалися у підвалі будівлі. У цей час точилися напружені бої за центр міста, проте численні очевидці розповідали співробітникам Human Rights Watch, що під час авіаудару в будівлі не було жодних українських військових. Співробітники Human Rights Watch задокументували вісім неправомірних нападів, скоєних у Харкові у травні та червні, але це лише невелика частина від загальної кількості нападів, скоєних у ці місяці на Харківщині. Внаслідок цих восьми обстрілів загинуло 12 мирних жителів, ще 26 отримали поранення та п'ять лікарень отримали пошкодження[98].

У період з лютого по липень 2022 р. як мінімум у 10 із 24 областей України було задокументовано сотні випадків, коли з тим чи іншим ступенем достовірності було встановлено, що російські війська застосовували під час обстрілу касетні боеприпаси. Внаслідок цих обстрілів загинуло приблизно 689 мирних жителів. Міжнародні організації фіксували факти застосування касетних боеприпасів у Чернігівській, Харківській, Миколаївській та Донецькій областях.

Застосування касетних боеприпасів заборонено Конвенцією щодо касетних боеприпасів від 2008 р., яку ратифікували 110 держав. Однак ні росія, ні Україна не приєдналися до цієї конвенції.

В окупованих районах України російські військові робили дії, що мають ознаки військових злочинів, а також, злочинів проти людяності. Щодо цивільних осіб та українських військовослужбовців допускалися випадки жорстокого поводження, тортур, незаконного затримання та насильницького зникнення. Деякі затримані були жертвами позасудових страт, і на їхніх тілах були виявлені сліди тортур[99].

Багато мирних жителів російські військові катували, незаконно затримували і по кілька днів або навіть тижнів утримували в негуманних і принизливих умовах у непристосованих для цього місцях: ямах, підвалах, котельнях і заводських цехах. Так, наприклад, у березні у селі Ягідне на північному сході України російські військові протягом 28 днів тримали понад 350 місцевих жителів, у тому числі не менше 70 дітей, у сирому, холодному та брудному підвалі школи. Десять з літніх людей, що знаходилися в підвалі, за цей час померли[100].

У червні 2022 року Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні повідомляла, що російські військові вивезли «невідому число» затриманих в Україні цивільних осіб на територію російської федерації або в інші райони, які перебувають під їх контролем, де їх «утримують у виправних установах, найчастіше - разом з військовополоненими».

російські військові здійснюють позасудові страти цивільних осіб та інших людей на території України, яких востаннє бачили взятими під варту. На тілах цих людей знаходили сліди жорстокого поводження. 27 лютого 2022 року у селі Старий Биків Чернігівської області російські військові схопили шістьох чоловіків із трьох різних сімей, відвели їх на околицю села та стратили їх без суду та слідства.

У період окупації Бучі з 4 по 31 березня російські військові, мабуть, скоїли безліч позасудових страт та інших порушень. Після того, як російські війська залишили місто, місцева влада нарахувала на вулицях міста 458 тіл убитих. Переважна більшість із них були цивільними. Приблизно 50 тіл лежали зі зв'язаними руками та слідами тортур. Це говорить про те, що цих людей, швидше за все, спочатку затримали, а потім стратили[101].

Україна поки не ратифікувала Римський статут, на підставі якого працює Міжнародний кримінальний суд (МКС), проте визнала юрисдикцію суду щодо злочинів, скоєних на її території, починаючи з листопада 2013 року.

20 червня 2022 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та

домашнім насильством, відому також як Стамбульська конвенція. Організації, які борються за права жінок, більше десяти років домагалися цього рішення, яке має велике значення для боротьби з насильством щодо жінок та дівчаток[89, с. 248].

Повномасштабне російське вторгнення в Україну викликало безпрецедентну міжнародну реакцію. Зокрема, велика увага приділяється темі притягнення до відповідальності винних у скоєнні тяжких злочинів, у зв'язку з чим багато міжнародних організацій та державних органів багатьох країн оперативно задіяли низку механізмів та інструментів, що дозволяють забезпечити правосуддя[70, с. 176].

Так, наприклад, після того, як низка держав-учасниць Міжнародного кримінального суду (МКС) звернулася до суду з проханням перевірити повідомлення про тяжкі злочини, що скоюються на території України, прокурор МКС 2 березня 2022 року прийняв рішення почати відповідне розслідування. Крім того, судові органи низки європейських країн проводять щодо скоєних в Україні тяжких злочинів власне кримінальне розслідування, виходячи зі свого національного законодавства.

З метою розслідування можливих порушень прав людини та гуманітарного права під час війни Рада ООН з прав людини 4 березня 2022 року створила Незалежну міжнародну комісію з розслідування порушень в Україні. Комісії доручено зібрати наявні докази, проаналізувати їх та підготувати відповідну доповідь, у тому числі подати висновки щодо того, хто несе відповідальність за допущені порушення, з метою притягнення їх надалі до відповідальності[44, с. 234].

25 березня Європейське агентство зі співробітництва в галузі кримінального правосуддя (Євроюст) підтримало пропозицію щодо створення «спільної слідчої команди» (ССК) для забезпечення більш ефективної взаємодії між кримінальними розслідуваннями, що проводяться окремими країнами, та розслідуванням, яке проводиться під егідою МКС. До

складу ССК увійшли Литва, Польща, Україна, Естонія, Латвія, Словаччина та Румунія[102].

Отже, Генеральна асамблея, на відміну від Ради Безпеки, ухвалила чотири резолюції, які засуджують російське вторгнення та скоєні російськими військами порушення. В рамках однієї з цих резолюцій було припинено членство росії у Раді ООН з прав людини. росія у відповідь на це рішення заявила про вихід зі складу Ради. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш неодноразово висловлювався на тему російських порушень і, перебуваючи у квітні з візитом у росії та Україні, закликав Москву сприяти роботі Міжнародного кримінального суду.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного нами дослідження ми дійшли наступних висновків.

Міжнародні конфлікти, які існували раніше, так що виникають на сьогоднішній день, відрізняються один від одного складністю, значущістю для світової спільноти та предметною різноманітністю. Приймаючи як критерій для класифікації предмет спору, можна назвати особливу категорію – територіальні суперечки, предметом яких виступає право, пов'язане з встановленням правового режиму та належності території.

Територія як об'єкт конфлікту має велике значення для держави: поряд з населенням вона є матеріальною основою її існування, визначаючи перспективи економічного та політичного рівня розвитку. Сучасна держава не сприймається інакше, як у межах чітко обмеженого простору.

Принципи територіальної цілісності держав, рівноправності та самовизначення народів і націй, непорушності державних кордонів є юридичним засобом захисту держав проти спроб нав'язати їм насильницький розкол, а також проти втручання зовнішніх сил у територіальні проблеми внутрішнього характеру та здійснення тиску з метою добитися проголошення самостійною державою будь-якої частини держави. Зазначені принципи включають зобов'язання не допускати таких зазіхань на території інших держав, які загрожують її цілісності та єдності і можуть призвести до відторгнення частини території.

Особи, які проживають на окупованій території, не мають права відмовлятися від свого статусу або прав, передбачених Женевською Конвенцією 1949 року. Міжнародне гуманітарне право закріплює обов'язок держави, що окупує, забезпечувати для дітей, які проживають на окупованих територіях, можливість відвідувати школи. Окупуюча держава має також забезпечувати нормальні умови функціонування медичних установ на окупованих територіях. Громадський порядок повинен підтримуватись за допомогою місцевих поліцейських сил. Окупуюча держава зобов'язана

забезпечити постачання окупованих територій продовольством та медикаментами, а за необхідності дозволити третім сторонам (наприклад, Міжнародному Комітету Червоного Хреста) здійснювати допомогу.

Військова окупація - тимчасове заняття збройними силами воюючої сторони у міжнародному конфлікті території ворога під час ведення воєнних дій. Відповідно до положень IV Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р., IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. та Додаткового протоколу 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., яка встановлюється в період окупації, влада є за своєю суттю фактичною та адміністративною владою, яка має право та обов'язок відновити та забезпечити, наскільки це можливо, суспільне життя та порядок на зайнятій території, поважаючи при цьому існуючі в країні закони, якщо для цього немає непереборних перешкод.

Анексія - це насильницьке присвоєння однією державою частини або всієї території іншої держави. Анексія передбачає ефективну окупацію території з явним наміром привласнити її на постійній основі (*corpus et animus*). Анексію слід відрізнити від: придбання «нічийної землі» (*terra nullius*) за допомогою ефективної окупації, що супроводжується наміром привласнити територію; цесії - мирної передачі території однієї держави іншій у результаті укладеного між ними договору; ад'юдикації - передачі частини території однієї держави іншій на підставі рішення судового чи арбітражного органу; купівельної давності - придбання суверенітету над спірною територією шляхом фактичного та непорушного володіння цією територією протягом тривалого часу; акреції - природного збільшення території держави сухопутними ділянками, що знову утворилися.

Відповідно до чинного міжнародного права, анексія більше не є юридично допустимим способом придбання території, оскільки вона порушує принцип незастосування сили чи загрози силою у міжнародних відносинах.

Захоплення Криму у 2014 році було не лише результатом багаторічної системної підготовки Росією до цього акту агресії проти України, а й слабкості міжнародних інституцій. Їхні повноваження та мандати виявилися нездатними запобігати подібним конфліктам, що призводять до подальшого порушення апетитів агресорів та розпалювання повномасштабних воєн. Так оцінюють перебіг нинішньої неспровокованої війни Росії проти України та її причини українські експерти, політики та громадські діячі.

Нахабство агресивної Росії у протизаконній анексії Криму та подальшому розпалюванні війни на Донбасі у 2014 році стало можливим унаслідок планомірного підриву Москвою обороноздатності України та ослаблення її влади у попередні роки. У свою чергу, міжнародне співтовариство виявилось повністю неготовим до ефективного реагування на подібні злочини країни-члена Ради безпеки ООН, створеного саме для запобігання загрозам світовій безпеці після Другої світової війни.

Агресія росії проти України призвела до міжнародної ізоляції росії, включаючи повне зупинення практичної співпраці з НАТО. Для того, щоб відвернути увагу від своїх дій, остання висунула низку звинувачень проти НАТО, заснованих на неправильній інтерпретації фактів і які не беруть до уваги постійні зусилля НАТО з розвитку партнерства з росією. росія також виступила з безпідставними випадками проти легітимності влади України та застосувала збройну анрусію з метою захоплення частини території України.

Вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року призвело до того, що українці зіткнулися з серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, у тому числі незаконними вбивствами та нанесенням каліцтв цивільним особам, руйнуваннями інфраструктури та блокуванням постачання необхідної гуманітарної допомоги.

Таким чином, держава не отримує права на території, набуті внаслідок застосування сили чи загрози силою. Суверенітет над окупованою територією не переходить до держави, що окупує. Окупація території не призводить до зміни її юридичної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алямкін Р.В. Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Алямкін Руслан Володимирович ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. - К., 2011. - 196 арк.
2. Declaration on the Establishment of a New International Economic Order, A/RES/S-6/3201 [Електронний ресурс] // UN General Assembly,. – 1974. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/s6r3201.htm>.
3. Будзінський Т. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту / Т. Будзінський, Б. Гудь // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. - 2012. - Вип. 30. - С. 33-43.
4. Головченко В. Дипломатичні обставини договірною оформлення українсько-польського кордону / В. Головченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. - 2013. - Вип. 2. - С. 8-15.
5. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, A/RES/2625(XXV) [accessed 25 November 2015] [Електронний ресурс] // UN General Assembly. – 1970. – Режим доступу : <http://www.refworld.org/docid/3dda1f104.html>.
6. Кривак В.В. Міжнародно-правовий режим територіального моря [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Кривак Володимир Віталійович ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького.-К.,2012.-195 с.
7. Кулик М. Встановлення критеріїв справедливості правового регулювання делімітації континентального шельфу//Право України.- 2001.-№ 7.-С.106-109.
8. Мостиський А.Б. Міжнародно-правова основа державних кордонів України [Текст] : дис...канд.юрид.наук:12.00.10 / Мостиський Андрій Богданович ; Київський ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 1993. - 189 с.

9. Стешенко В.М. Оренда території в міжнародному публічному праві [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Стешенко Володимир Миколайович; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2001. - 196 арк.
10. Saideman S. Explaining the International Relations of Secessionist Conflicts: Vulnerability Versus Ethic Ties / S.M. Saideman. // International Organization. – 1997. – No51 (4). – P. 721–753.
11. Цимбрівський Т.С. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Цимбрівський Тарас Степанович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л., 2008. - 244 арк.
12. Шемякін О. Міжнародно-правові основи режиму континентального шельфу України/ О.Шемякін, С. Благодельський // Право України.- 2002.- №3.-С.158-161.
13. Антонович М. М. Міжнародне право : навч. посіб. / М. М. Антонович. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 384 с.
14. Анцелевич Г. А. Международное морское право : учебник / Г. А. Анцелевич. – Киев : Слово, 2003. – 399 с.
15. Анцелевич Г. О. Міжнародне право : підручник / Г. О. Анцелевич, О. О. Покрещук ; Укр. акад. зовнішньої торгівлі. – Київ : Алерта, 2003. – 409 с.
16. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право : підручник / М. О. Баймуратов. – Київ : Фенікс; 2018. – 762 с.
17. Батрименко В. І. Міжнародне право : навч. посіб. / В. І. Батрименко. – Київ : Київ. нац. торговел.-економ. ун-т, 2012. – 323 с.
18. Буткевич О. В. Історія міжнародного права : підручник / О. В. Буткевич. – Київ : Ліра-Ка, 2018. – 408 с.
19. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України : монографія / В. І. Акуленко, Г. А. Андреасян, Г. О. Білоричський та ін. ; за ред. В. Н. Денисова. – Київ : Юстиніан, 2006. – 672 с.

20. Гавриленко О. А. Історія міжнародного права : хрестоматія-практикум / О. А. Гавриленко, Т. Л. Сироїд, Л. В. Новікова. – Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2016. – 676 с.
21. Георгіца А. З. Міжнародне публічне право : навч.-метод. посіб. / А. З. Георгіца, С. О. Чикурлій; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2002. – 175 с.
22. Гердеген М. Міжнародне право / М. Гердеген ; пер. з нім. Р. Корнута. – Київ : К.І.С., 2011. – 516 с.
23. Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський ; Київ. ун-т права ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 638 с.
24. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : монографія / Н. В. Дрьоміна. – Одеса : Фенікс, 2006. – 223 с.
25. Задорожній О. В. Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини : монографія / О. В. Задорожній, О. Р. Поєдинок. – Київ : Фенікс, 2018. – 718 с.
26. Charter of Economic Rights and Duties of States A/RES/29/328, available at. URL: <http://www.un-documents.net/a29r3281.htm>.
27. Задорожній О. В. Міжнародне право навколишнього середовища : підручник / О. В. Задорожній, М. О. Медведєва. – Київ : Промінь, 2010. – 510 с.
28. Кісілевич-Чорнойван О. М. Міжнародне інформаційне право : навч. посіб. / О. М. Кісілевич-Чорнойван. – Київ : Персонал, 2011. – 160 с.
29. Кормич Б. А. Інформаційне право : підручник / Б. А. Кормич. – Харків : Бурун і К., 2011. – 334 с.
30. Convention on Rights and Duties of States. Signed at Montevideo, December 26, 1933 (7-th International Conference of American States; Montevideo, Uruguay, December 3–26, 1933) // Supplement to the American Journal of International Law. – 1934. – Vol. 28. – Official documents. – P. 75–78.

31. Короткий Т. Р. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права : довідник / Т. Р. Короткий, М. М. Гнатовський. – Київ : Фенікс, 2017. – 40 с.
32. Короткий Т. Р. Міжнародне публічне право : навч.-метод. посіб. / Т. Р. Короткий, Ю. В. Чайковський. – Одеса : Фенікс, 2009. – 168 с.
33. Кошеваров В. П. Міжнародне право : навч. посіб. / В. П. Кошеваров. – Київ : Істина, 2009. – 208 с.
34. Макаренко Є. А. Міжнародні інформаційні відносини : монографія / Є. А. Макаренко. – Київ : Наша культура і наука, 2002. – 452 с.
35. Menon K. The Law of Recognition in International Law: Basic Principles / K.P. Menon. – Edwin Mellen Pr, 2020. – 288 p.
36. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук. – Харків : Консум, 2000. – 592 с.
37. Мацко А. С. Міжнародне право : навч. посіб. / А. С. Мацко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : МАУП, 2005. – 232 с.
38. Мережко О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права / О. Мережко. – Київ : Юстиніан, 2010. – 316 с.
39. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту : підручник / В. В. Мицик. – Київ : Фенікс, 2010. – 722 с.
40. Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні : навч. посіб. / [Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, О. Є. Омельченко та ін.]. – Київ : Центр навч. літ., 2015. – 240 с.
41. Міжнародне право : навч. посіб. / [М. В. Буроменський, І. Б. Кудас, А. А. Маєвська та ін.] ; за заг. ред. М. В. Буроменського. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
42. Gibler D. The Territorial Peace. Borders, State development, and International Conflict / Douglas M. Gibler. – Cambridge University Press, 2014. – 189 p.
43. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич та ін. ; за ред. В. М. Репецького ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2012. – 437 с.

44. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Бу-роменський, О. В. Буткевич та ін.] ; за ред. В. В. Мицика. – Харків : Право, 2019. – Т. 1: Основи теорії. – 416 с.
45. Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В. В. Мицик, М. В. Бу-роменський, М. М. Гнатовський та ін.] ; за ред. В. В. Мицика. – Харків : Право, 2019. – Т. 2: Основні галузі. – 624 с.
46. United Nations, Charter of the United Nations, 24 October 1945, 1 UNTS XVI, available at: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3930.html>.
47. Міжнародне публічне право : підручник : у 3 т. / В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий, О. А. Радзівілл ; за ред. В. Ф. Антипенка. – Київ : НАУ, 2012. – Т. 1. – 420 с.
48. Senese, P. Geographic Proximity and Issue Salience: Their Effects of the Escalation of Militarized Interstate Conflict / P.D. Senese // Conflict Management and Peace Science. – 2014. – No 15(1). – С. 133–161.
49. Міжнародне публічне право : підручник : у 3 т. / В. Ф. Антипенко, Л. Д. Тимченко, О. В. Беглий, О. А. Радзівілл ; за ред. В. Ф. Антипенка. – Київ : НАУ, 2012. – Т. 2. – 348 с.
50. Міжнародні організації : навч. посіб. / [О. С. Кучик, І. Р. Суховолець, А. Б. Сельмах та ін.] ; за заг. ред. О. С. Кучика ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ: Знання, 2007. – 749 с.
51. Shaw M. Title to Territory in Africa: International Legal Issues / Malcolm M. Shaw. – Oxford University Press, 1986. – 320 p.
52. Міжнародні організації : підручник / [В. В. Копійка, Ю. С. Скороход, В. М. Матвієнко та ін. ; за ред. В. В. Копійки] ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2015. – 783 с.
53. Мокій А. І. Міжнародні організації : навч. посіб. / А. І. Мокій, Т. П. Яхно, І. Г. Бабець. – Київ : Центр учб. літ., 2011. – 280 с.
54. Основи права Європейського Союзу : підручник / Т. М. Анакіна, О. А. Гавриленко, Ф. Крістані та ін.; за ред. Т. Л. Сироїд. – Харків: Право, 2018. – 456 с.

55. Пазюк А. В. Міжнародне інформаційне право: теорія і практика : монографія / А. В. Пазюк ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Дніпропетровськ : Вид. Середняк Т. К., 2015. – 447 с.
56. Перепьолькін С. М. Міжнародне право: словник-довідник / С. М. Перепьолькін, Т. Л. Сироїд, Л. А. Філяніна ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. – Харків : Юрайт, 2014. – 408 с.
57. Репецький В. М. Дипломатичне і консульське право : підручник / В. М. Репецький ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Знання, 2006. – 372 с.
58. Репецький В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик. – Київ : Знання, 2007. – 467 с.
59. Солоненко О. М. Міжнародна кримінальна юстиція: етапи становлення та розвитку / О. М. Солоненко. – Київ : Ліра-К, 2017. – 360 с.
60. Sharma S. Territorial Acquisition, Disputes, and International Law / Surya Prakash Sharma. – Martinus Nijhoff Publishers, 1997. – 353 p.
61. Тарасов О. В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : монографія / О. В. Тарасов. – Харків : Право, 2014. – 512 с.
62. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини : посібник / [Т. Л. Сироїд, О. А. Гавриленко, Є. Б. Тітов, Л. О. Фоміна] ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. – Харків : ФОП Бровін О. В., 2018. – 292 с.
63. Hensel P. Charting a Course to Conflict: Territorial Issues and Interstate Conflict, 1816 – 1992 / P.R. Hensel. // Conflict Management and Peace Science. – 1996. – No15 (1). – P. 43–73.
64. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. / Н. В. Пронюк. – 2-ге вид., змін. і допов. – Київ : КНТ, 2010. – 344 с.
65. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : підручник / Т. Л. Сироїд. – Одеса : Фенікс, 2018. – 744 с.
66. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики : монографія / Ю. В. Щокін ; Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Харків : Право, 2012. – 456 с.

67. Hill N. Claims to Territory in International Law and Relations / Norman Llewellyn Hill. – Oxford University Press, 1945. – 246 p.
68. Бліщенко В.І., Солнцева М.М. Регіональні конфлікти та міжнародне право (друга половина ХХ-початок ХХІ століття): навч. посібник. Одеса.: ВАТ «Видавничий будинок «Городецький», 2018. – С.45.
69. Статут ООН. URL: <http://www.un.org/ua/sections/un-charter/introductory-note/index.html>.
70. Декларація про надання незалежності колоніальним країнам та народам. URL: http://www.un.org/ua/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml
71. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. URL: http://www.un.org/ua/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.
72. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі. URL: <http://docs.cntd.ua/document/1901862>.
73. Волова Л.І. Принципи територіальної цілісності держав та непорушності кордонів // Правознавство. - 2018. - №1. - С. 30-37.
74. Броунлі Я. Міжнародне право (у двох книгах). Кн.1. Одеса.: "Прогрес", 2019.- 535 с.
75. Лапшина І. Є., Башук Д. П. Проблеми правової регламентації приєднання Криму та Севастополя до росії / Гуманітарний вісник, 2017, № 4 (54). 8 с.
76. Паризький договір про відмову від війни як знаряддя національної політики (Пакт Бріана - Келлога) 1928. URL: docs.cntd.ua/document/901786550.
77. Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень (1907 р.). URL: docs.cntd.ua/document/901762207.
78. Заключний акт з безпеки та співробітництва в Європі. URL: docs.cntd.ua/document/1901862.
79. Декларація про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації

- Об'єднаних націй. Прийнято резолюцією 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24 жовтня 1970. URL: https://www.un.org/ua/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml.
80. Віденська декларація та програма дій. Прийнято на Всесвітній конференції з прав людини. Відень, 25 червня 1993 року. URL: https://www.un.org/ua/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml.
81. Репін Т. Обмін землями між СРСР та Польщею у 1951 році: що підозрілого. URL: <https://ua7/post/obmen-zemlyami-mezhdu-sssr-i-polshey-v>.
82. Договір між Естонією та росією передбачає обмін територіями. URL: <https://special.informpskov.ua/news/20711.html>.
83. Бабурін С. Світ імперії. Територія держави та світовий порядок. URL: <https://iknigi.net/avtor-sergey-baburin/99477-mir-imperiy-territoriya-gosudarstva-i-mirovoyu-poryadok-sergey-baburin/read/page-32.html>.
84. Дорожче Аляски та Луїзіани: як США купили Віргінські острови. URL: https://www.gazeta.ua/science/2019/08/21_a_12592555.shtml.
85. Територіальні зміни після Другої світової війни. URL: https://studme.org/287107/ekonomika/territorilnye_izmeneniya_vtoroy_mirovoyu.
86. Ібрагімов А.М. Роль ООН та інших міжнародних організацій у мирному врегулюванні міжнародних конфліктів//Юридичний вісник.2018.№3.С.57-61.
87. Алієва М.М. До питання визначення міжнародно-правового статусу Каспійського моря // Юридичний вісник. 2018. № 1. С. 58-62.
88. Ромашев Ю.С., Ганюшкін Б.В., Баскін Ю.Я., Корбут Л.В., Альошин В.В., Шумілов А.Ю. Правові засади прикордонності: монографія. М: Відділення прикордонної служби. МАІ, 2020. 295 с.
89. Мартенс Ф.Ф. Сучасне міжнародне право цивілізованих народів. К., 1882. 418 с.
90. Brownlie I. Principles of public International Law. Second edition. Clarendon press. Oxford, 2018. 784 p.
91. Surya P. Sharma. Territorial Acquisition Disputes and International Law // Martinus Mijhoff Publishers. The Hague / Boston / London, 2020. 353 p.

92. O'Connell D.P. International Law. Vol. 1. N.Y, London, 2019.
93. Menon P.K. Title to territory: Traditional Modes and Acquisition by States // *Rovue de droit international de sciences diplomatiques et politiques*. Geneva, Susse, 2018. T. 72. No 1. P. 1-30.
94. Crawford J. The creation and States in International Law. Oxford: Clarendon press, 2019.
95. Волова Л.І. Принцип територіальної цілісності та недоторканності у сучасному міжнародному праві. Одеса. 2020. – 322 с.
96. Клименко Б.М. Державна територія: питання теорії та практики міжнародного права. К.: Міжнародні відносини, 1974.
97. Гаазька конвенція 1907 р. про закони та звичаї сухопутної війни // *Ведення військових дій: збірник Гаазьких конвенцій та інших угод*. - К.: 2019. - 557 с.
98. Буше-Сольньє Ф. Практичний словник гуманітарного права/Ф. Буше-Сольньє. - К., 2018. - С. 284.
99. Давид Е. Принципи права збройних конфліктів: курс лекцій юридичного факультету Відкритого Брюссельського університету / Е. Давид. - О.: Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2020. - С. 377.
100. Гаазька конвенція 1907 р. про закони та звичаї сухопутної війни // *Ведення військових дій: збірник Гаазьких конвенцій та інших угод*. - О.: МКЧХ, 2019. - 557 с.
101. Женевська конвенція 1949 про захист цивільного населення під час війни // *Женевські конвенції від 12 серпня 1949 і Додаткові протоколи до них*. - О.: МКЧХ, 1997. - С. 137-211.
102. Галкіна І. В. Міжнародно-правові засади мирного врегулювання міжнародних спорів / І. В. Галкіна // *Держава і право : зб. наук, праць. Спецвипуск*. – К., Дніпропетровськ, 2003. – С. 63–66.